

છે દલા આં સુ

પુણે

14 6

District Magistrate
Sarat.

34

૭૭ પુસ્તક

સરતી સુભાષી

સુંદરીઓનો સાથો શણુગાર

....તે....મ....ના....

.....

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૭૧૬ વર્ગીક

પુસ્ત્રકાનું નામ છેલ્લા અંકિ

વિષય ૬ : ૩

!!! સ્ત્રીઓની ખીમારીનો કદો શત્રુ !!!

ફક્ત એકવાર ખાત્રી કરવા લલામણ છે.

[કોઈપણ શહેરના કોઈપણ દવાવાળાને ત્યાં મળશે.]

[પુષ્પ વાટિકા]

શ્રી સરસ્વત્યે નમઃ !

[પુષ્પ:-૩૭ મુ.]

* મહારાષ્ટ્ર ત્રીર શિવાજી પ્રજ્વલિત શૌચામિનો છેલ્લો તણખા *

છેલ્લા આંસુ

—: અથવા :—

* આંસુનો અભિષેક *

[અદામી મદીના મહારાષ્ટ્રીય ઇતિહાસનું એક યાદગાર પાનું !]

III

:: નાંખે ત્યારે ફેરવે... મુજબ ! જ્વન-પાસુ, ::

:: બાંધે ત્યારે સેરવે... આંખે છેલ્લા આંસુ, ::

—: પ્રયોગક:—શ્રી. " પુષ્પ. —

1929

વાડીફળીયા પ્રગથીઆશરી-મુરમ

અથ-સ્વામીત્વના સર્વાધિકાર પ્રયોગકને સ્વાધીન છે.

—: પ્રકાશક :—

અદામી અધર્મ. (મુકમેલસ) એન્ડ પબ્લીશર્સ 1929

—: સોલ એજન્ટ :—

"શ્રી સરસ્વતી મંદિર"

કલ્યાણીક અગર-ગુનીયન રુદ્રા પાસે મુરમ

આગ્રહિ પહેલી

ઈ. સ. ૧૯૨૯

પ્રત ૨૦૦૦

મુદ્રિત: અદામી આદ.

ૐ શબ્દ.

હેથી શરૂઆતની શ્રીવામા આજ હું મહારો આ માહત્તીસમે
પરિભ્રમણના પુષ્પહાર પ્રેમભાને હૈયે પહેરાવું છું. ભગવતી મા
અશ્વત્થામના એનું સિવકારે, અને સુષે એજ એક માત્ર અભિલાષા !

શ્રી. કહાનજી ધર્મસિંહ દત્ત “આર્ય ચરિતાવલી”ની સતી
યમુના નામક એક પચાસ લીટીની ન્હાનકડી વાર્તા-વાટિકામાંથી
મનમગતાં પચરણી પુષ્પો ચૂટી લઇ, તેને શ્રી. વિકૃલભાઈ ધનજીભાઈ
પટેલની “ભરતખંડના સરજા ઇતિહાસ” નામક (રા. ૫ કમળાશકર
ત્રીવેદીના “હિંદુસ્તાનનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ” ૩મી દોસુંથી
પરોવાયકી) સોય વડે એક સાથે ગંથી મહેં આ પુષ્પહાર તૈયાર
કર્યો છે. એ પુષ્પહારના સૌન્દર્યને તેમજ સુવાસ ઉભયને વધારવા
માટે એમા મહારી પોતાની પુષ્પ-વાટિકામાંથી પણ કેટલાક ખેનમૂને
અને ઉમદા કદપના-પુષ્પો તોડી એમાં ઉમેરવાની-ગથવાની મહારી
જિજ્ઞાસાને હું રોકી શક્યો નથી, એ માટે ક્ષમાભિલાષા.

સવત ૧૯૮૭ ના ‘અતાપ’ પત્રના દીપોત્સવી અકમાં સતી
યમુનાના શિર્ષકે મહેં આજ વાર્તાની ચરેતુ સંક્ષેપમાં સ્વરૂપ કરેલી.
જેની ઉપરથી આજ હું લગભગ બે વર્ષે મહારી સ્વયંસોધિત નૂતન
શૈલી અનુસાર પદ્યન્દ્રિ અમક મિમિત કરી એ વિસ્તૃત આધારમાં સ્વરૂપ
કરવા ભાગ્યશાળી થયો છું. યમુનાના પિતા મહારાવ, મહમ સાહના
સેનાપતિ મુલતાનસિંહ તથા મુલતાનસાહેબના પાત્રો ઐતિહાસિક હોવા
છતાં નામો ન મળી શકેથી તે કૌટુંબિક ગોઠવવાં પડ્યાં છે, ન્યારે

વીર ચરાવતરાવ, સરનાર ચરોરાવ અને ચરોદા અથવા ચરાવતીના પાત્રો વસ્તુમ રસ-રંગની રમકગમક લાવવા પુરતાજ કલ્પના-મૃદ્ધિમયી ઉપગતી કાઢવા પડ્યા છે

હવે ખાત્રી રહ્યા ખાજરાય ચમુના મહામ્ શાહ અને સદાશિવભાઈ આ ચાર મુખ્ય પાત્રો । અને એમના ઇતિહાસ તો અક્ષરેઅક્ષર સત્ય ઘટનાને અવલંબને જ આલેખાયલા છે સતી ચમુનાને શાપે પેશાએ પેશાઈ ગમાવી અને ૧૭૬૧ ના પાણીપતના યુદ્ધમાં હિન્દુપતના રક્ષણહાર મહારાજ શિવાજીને લગ્નવંક વિજયધ્વજ હમેશને માટે હોઠે મૂક્યો એ વાત જેટલી દીવા જેવી ચોકખી છે, તેટલી જ બલક તેવડ વધારે મહામ્ શાહના ચમુના ઉપદ્રવના અત્યાચારની અને કૈદી મરેઠા-વીરોની કલ્સ કરવાની વાત ઇતિહાસ-મરાહુર છે

અલબત્ત મહે આ ઐતિહાસિક વસ્તુમા કલ્પનાનું સ્વતંત્ર મિશ્રણ કીધું છે પણ, પરંતુ એથી ઇતિહાસની આરસીના કાચમા એક પણ ઠાણ ન પડે, એ સંભાળ અને સાવધાની રાખીને જ તેમ છતાં કોઈ એવા અક્ષરને દોષ અજર તો અસબખ પ્રમાદ થઈ ગયેલ હોય-રહી ગયેલ હોય, તો તેને માટે મહારી ઉગતી કલમ જરૂર જવાબદાર છે. તેજમદાર છે.

અથા । મહારી પુષ્પ-વાટિકાને દિન દિન પચેરની પુષ્પે । પ્રકુલ્લાવી, પરિમલગીવી રાખે એજ અલ્પચર્ચના-અભિલાષા ।

સવન ૧૯૮૫ ના
ફાલગુણ સુદ પૂર્ણિમા
તા. ૨૫-૩ ૨૯

ભવનીય. સાહિત્યપ્રેમી
“પુષ્પ.”
અમનલાલ હારાલાલ બહાદુર
મુદ્રીકાળીયા મગધીઆરોરી,
કુરત.

* ઐતિહાસિક અનુસંધાન. *

મરેડી સત્તાના મળ્યૂત પાપો ભારતવર્ષમાં નાખનાર, હિન્દુ-ક્રામ અને હિન્દુ-ધર્મની આજની હયાતીના નાક રૂપ, (શિવાજી ન હોત તો મુન્નત હોત સત્તરી) લૂટારૂ અને કુગરના કુદરતી પ્રતિહાસમાં પ્રસિદ્ધિ પામનાર, તેમજ મહાન મુસદ્દી અને ધર્માધ પાદશાહ આલમગીરને પંજુ હથેલીમાં ચંદ્ર બતાવનાર, (મીઠાઈના ટોપલામાં ભરાઈ ન્હાસી જઈને) જનની જીજ્ઞાસાની કૃપાને અને દુધને દીપાવનાર મહારાષ્ટ્ર કેસરી શિવાજી મહારાજને મૃત્યું સમયે જે પુત્રો હતા. સંભાળ અને રાજરામ. તેમાં મોટો સંભાળ તેના આપના જેવો બહાદુર હોવા છતાં વિલાસી આત્મા તરીકે ઇતિહાસમાં મશહૂર થયો છે. સુરા અને સુંદરી એ બેના હલ્લુહારના શોખમાં એણે પોતાના સર્વસ્વ ઉપર પાણી મૂક્યું. કલૂપા નામે એક બદ્ધચલન બ્રાહ્મણની સોજતમાં પડી એણે આપ મરતાંજ શીકે દોહતત્રય નામના ત્રૌકસૈન્યના સરદારને મારી નાખી તેની પત્ની તુલસીનું હરણ કરી પોતાની અને રાજ્યની પાયમાલીને પહેલે પગથીએ પગ મૂકવાની શરૂઆત કરી. કહેવાય છે, કે આ સૈન્યસંપન્ન બ્રાહ્મણ-વિધવાએ જ પોતાના સૈન્ય અને શિયળને બોગે સંભાળને વશ કરી, છેવટ દગો દઈ પોતાનું વેર વાળ્યું.

ઈ. સ. ૧૬૮૭ માં પાદશાહ અવરગંજેએ પાંચ વર્ષ સુધી સતત પ્રયત્ન કરી પોતાથી પર-મઝહબના વિગ્નપૂર ને ગેમ્મણકોંડાના મુસલમાની રાજ્યો જીતવામાં સમય, શક્તિ અને સમૃદ્ધિનો સુખી જીવો બોગ આપ્યો, ત્યાં સુધી અમર-આરામ અને અમનચમનમાં મરત તથા મદિરા-મોહીનીમાં ગરબૂર એવા સંભાળની અપિ એ સોમરો

તકનો લાલ લેવા ન ઉઘડી, ને ન જ ઉઘડી. છંદ એની પ્રાણથી
પચારી એવી તુલસીએજ પોતાના મૃત પતિનું વૈર વાળવા, એને
સંગમેશ્વરમાં આદ્રશાહના મરહાર તુકારખખાનના હાથમા દગાથી પકડાવી
દઈ પોતાનો પ્રતિજ્ઞા પાળી, પાછળથી જીવતી બળી મરી. લય્યાં દરબારમા
અવરગએ કેદી સબાજી પોતાનો દીને દરલામી મજહબ મિલકારે,
અર્થાત્ સ્વધર્મમાં વટલે, તો જ જીવતો છોડવાની ઉદ્ધારતામરી શરત
ગળુ કરી. પરતુ કહેવાય છે, કે શુરવીર આપના એ શુરવીર બેટાએ
એ વખતે એવો જવાબ આપ્યો, કે. “ ત્હારી શાહબની પરણાવે તો
મુસલમાન થાઉં. ” વળી તેણે પાદશાહ તેમજ પયગમ્બરને ઘણી ગાળો
દીધી આથી ઉજ્જેરાઈ જઈને એ ધર્મચૂરન અને ઝગની આદ્રશાહે એને
જલ્લાહોના હાથમાં સોંપી એનો-છત્રપતી સંબાજીનો જીવનદીપ બુઝાવી
નાખવામાં પોતાની મદત્તા, બત્તા અને કીર્તિનું ગૌરવ માન્યુ અને તેમ
છતાં પણ, એ ધગધગત લોહી છંટકાવથી પણ એની આંધણી
ધર્મવેલછાની ભૂખ ન ભાંગી, એટલે એણે એની પતિવ્રતા પદરાણી
ચેરુબાઈ અને બાળક શાહુને પણ પકડી મંગાવી કેદમાં નાખ્યા.

સાંભાળના મૃત્યુ-સમાચારથી ઉસ્કેરાયલા મરેકાવીરોએ એના નાના બાઈ રામરામને ગાદીએ બેસાડ્યો, પરંતુ જીજ્ઞાસી સતારા સુધીનો મુલક તાણે કરી, એટલા મુગલાઈ મુલકમાંથી ચોથ ઉધરાવી એ ઈ. સ. ૧૭૦૦ માં આ દુનિયા છોડી ગયો. એના મૃત્યુ બાદ એની વીરાંગના વિંધવા તારાબાઈએ પોતાના ક્ષાલક પુત્ર શિવાજીને ગાદીએ બેસાડી એના નામથી રાજ્યની લગભગ પોતાના હાથમાં લીધી આ હરમ્યાન ભૂટકાડીએ મરેકાવીરોની હથેલ-પરેશાન થઈ ગયેલા મુલકમાંથી તેમની સાથે સુમેહ કરવાની ધ્વજિા દર્શાવી, પરંતુ આજ

નમતુ આપનાથી ઉન્નત થએલ મરાઠાઓએ છેઃ ઉંચે ચઢી એવી
તો મ્હોટી મ્હોટી માગણીઓ રજુ કરી, કે બાદશાહ તે મંજૂર કરી
શક્યો નહિ. આથી મરેઠી સૈન્યે તેનો પંદ પકડી. મહા મુશ્કેલીએ
પોતાનો જન બચાવી આલમગીર અલમદનગર પહોંચ્યો, અને ત્યાં જ
થોડી મુદતમાં ૪૯ વરસ રાજ્ય કરી ૮૯ વરસની ઉંમરે ઈ. સ. ૧૭૦૭
માં એણે પોતાની દેહ છોડી.

x

x

x

x

❧

ભારતવર્ષની કૃષ્ણદુષ્કાલવાડીમાં મોગલાઈ સત્તાનો પાયો
નાખનાર બાબર એની ઉપર એક આલીશાન અને સંગીન ઇમારત
ચણનાર શહેનશાહ અકબર, જ્યારે બેદ-બાવનાની દ્રષ્ટિથી એના
ઉડાણમાં કિતરેલા પાયાઓને હચમચાવી ઢીલાં કરી જનાર બળવાન
જતાં કળવાન નહિ એવા સીતમગર સુલતાન અવરગઝેબ ' પડુ પડુ
થઈ રહેલી મોગલાઈ શહેનશાહત જ એના જ મજબુત બુદ્ધિ-કોશલ્યના
ટેકાથી ટકી રહી હતી, તે એના પડવાની સાથે જ કડકડાટ તરી પડી
એના મૃત્યુ સમય મોગલ સૈનિકોના બળ્યે તણ તણ માસના પગાર
ચઢી ચૂક્યા હતા. અને સર્વ કોઈ કૈદાને લાંચ-રૂપત મળતાં જ
છોડા મૂકતા હતા (જેમકે રાજરામ) એક બાબુ મરેઠાઓનો ત્રાસ
વધતો જતો હતો, તો બીજા બાબુ તમામ રાજપૂત રાજ્યોને રાજનીતિમાં
ધર્મભાવનાને ભેળવી અવરગઝેબે કદા શત્રુ બનાવ્યા હતા, એટલે
વારંવાર લઢી લઢી થાકી-કટાળી ગયેલી મોગલ સેનાના સિપાઈઓ
અને સરદારો મોજલા અને આળસુ થઈ ગયા હતા. ત્યાં બાહોશ
રાજદારી પુરૂષ આલમગીરના પ્રભાવ અને સત્તાની સાંકળ એકાએક
તૂટી જતા એ બધા ગિલકુલ સ્વલંત્ર અને સ્વઅર્થ થઈ ગયા. આ

અનાધુધીનો કાલ ઉઠાવી આજીવે ગળ્યલગામ હાથમા ચીધી, અને વખત વિચારી સલાજીના દિકરા ખીજ શિવાજીને દેદખાનામાથી છાડી મકયો. જે પાછળથી “શાહુ”ને નામે ઇતિહાસમા જાણીતો થયો.

જ્યાર આવતા જ શાહુએ પોતાના બાપની ગાદીનો દાવો કર્યો, પરંતુ તારાબાઈએ ‘સલાજીનો તુ માંચો પુત્ર નહિ, પણ કાંઈ બનાવટી-નામધારી ને વેશધારી છે,’ એમ કહી એને ઉગવી મૂકવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ આ વેળા ધણી બળવાન સરદારો એના પક્ષમા આવી મળવાથી એનું જોર વધ્યું અને એ ફાવ્યા અતે આ માહોમાહેની મૂલ-તકરારના પરિણામમા રાજ્યના એ ભાગલા પડી ગયા. મહોટા દીકરાના વંશજને સતારાની અને ન્હાનાના વંશજને કોલ્હાપુરની ગાદી મળી.

ઈ સ. ૧૭૦૮ માં શાહુએ પિતાનું ગળ્યસિલાસન અને રાજ્યછત્ર પહેલવહેલું શોભાવ્યું. એણે આસાજીરાવને પેશ્વાની જગ્યા આપી પોતે મોગલ ગંગમહેલમાં કાબો કાળ રહેલો અને ઉછરેલો હોવાથી એ પોતાના બાપથીય સવાયો શાખીન ગીલો અને વિલાસી હતો. રાજ્યકારભાર અને તમામ સત્તા વિશ્વાસુ પેશ્વા આસાજીરાવને બરસે સોંપી હતી એ ચોવીસે કલાક શરાબ અને સુદરીઓની મજલ અને મસ્તી ભૂટવામા જ પોતાના જીવનનું સાહસ્ય સમજ્યો. આજે એની એ ખેદરકારીને લાંબને પેશ્વાઓ આગળ જતાં એટલી હદ સુધી વધી ગયા-ફાવી ગયા-રાજ્યમાં કરના-કરવત્તા થઈ ગયા, કે આખરે એમણે અપુત્ર શાહુના મરણ પછી પુનામા પોતાની સ્વતંત્ર

રાજા તો નામનો જ માટીના કતળા જેવો-દોરી મચાથી ચાલતા રમકડા જેવો જ હતો, આટી રાજ્યમાં ખરી વીરસા નો પેશ્વા ખાલાજીરાવની જ વાગતી. તસાટીના ન્હાનકડા પદેથી વધી પેશ્વાઈની પદવી મેળવનાર ખાલાજીરાવ બહુજ બહાદુર બુદ્ધિવાન અને પહોંચેલો હતો. મરેઠાઓ લાગેલાઓ નહોતા, કેવળ તરવાર જ ચલાવવાની સફાઈ શીખ્યા હતા, એટલે હિસાબખિતાબ અને ગન્યવલિવટની વ્યવહારીક ચાલાકી માટે તેમને આ ક્ષમણોની જરૂર ડગલે ને પગલે પડતી. અને ખાલાજીરાવે પેશ્વાઈપદે આવવાની સાથે જ મરેઠાની જગ્યાએ ક્ષમણોને મૂકીને પોતાની બાજુ દાસ જેવી મજામુત બનાવી દીધી. પરંતુ એ કંઈ વિશેષ નવાબૂતી કરે તે પહેલાં તો ઈ. મ. ૧૭૭૦ માં એ ભરગુવાન પેશ્વાને યમરાજના આમત્રણ આવી ચૂક્યાં.

એને એ પુત્રો હતા. ખાજીગવ અને ચીમનાજી. તેમાં મહારા ખાજીરાવ આપથી પણ વિશેષ બાહોશ હોવાથી શાહુએ પેશ્વાઈ તેને સોંપી. શિવાજી મહારાજની ધારણા ભારતવર્ષમાંથી મુસલમાની રાજ્ય ઢાઢી આર્યરાજ્ય સ્થાપવાની હતી, અને તે બર લાવવાને આ પેશ્વાએ પોતાના લોહીનું છંદસામાં છંદસુ ટીપું નીમકહલાલીથી અર્પણ કર્યું. મરેઠામાં શિવાજી અને પેશ્વામાં ખાજીરાવ જેવા વીરસા અન્ય એકંદય નથી થયા, એ અંતિહાસિક સત્ય છે.

આ વખતે દુનિયાભરમાં પોતાની અદળાદ બાદશાહી રિધિ-સિધિ-સમૃધ્ધિ અને ભવ્યતાનો ડોકો વગાડતાં ભારતવર્ષમાં વ્યાપાર કરવાને બહાને આવેલી અંગ્રેજ, ફ્રેંચ, પોર્ટુગીઝ, વલદા વિગેરે પરદેશી કંપનીઓ પોતપોતાની કોઈઓ બાંધી કવાયતી સૈન્યના રક્ષણ સાથે રાજ્યખટપટમાં પણ માથું મારતી હતી. અંદરખાનેથી હિન્દના આ

કિન્નરા હિનેચ્છુઓનો ઇરાદો હિન્દની રાજ્યગાદી અને વ્યાપાર હુન્નર હસ્તગત કરવાનો હતો. મરેશ અને મોગલોના માંહોમાંહેના રાજ્યદારી ઝઘડામાં એક બીજા તરફથી નાણાની કાચળીઓ લઈ લાડુની મદદ કરવા એ વચ્ચે પડતા, અને હિન્દની એ બળવાન કેમ હિન્દુ-મુસલમાનોને આપસઆપસમાં અથડાવી-ફટાવી નિર્બળ અને નિર્ધન બનાવવાનો પ્રયત્ન કરતા. એમાં છેવટે કોણ ? કેટલે અંશે ? અને કેવી રીતે ફાળ્યા ? તેની ગઠકાલનો અને આજનો ગુલામ અને પરાધીન ભારતવર્ષનો પ્રાચીન અને અર્વાચીન ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે.

એ વખતે મોગલાઈ સત્તાનો સૂર્ય નમતો જતો હતો. પાદશાહે એક તો નિર્માલ્ય, અને વળી પાછી તેમાં સરદારોમાં ફાટકુટ અને ધીર્મ, એટલે આજીવનું ધ્યાન એ સાનેરી તક સાધી તેનો લાભ હિંદુવા તરફ ખેંચાવ્યું. પરંતુ મરેશી દરબારમાં મોગલાઈ સત્તા તોડવાને એ જતનના અભિપ્રાયો હતા. એક પક્ષનો અભિપ્રાય એવો હતો, કે પહેલાં ન્હાના ન્હાના સુબાના રાજ્યો છૂતી લઈ-એમ ધીરે ધીરે એક પછી એક પગથીઆ ચઢતાં ચઢતાં છેક દોઢ પહેંચી પછી પાદશાહી સત્તાનું છેવટ લાવવું, જ્યારે બીજો પક્ષ એવો મન ધરાવતો હતો, કે થડ કાપ્યું એટલે ડાળા-પાંખડા એની મેળે તુટી પડશે, અર્થાત્ પહેલી પાદશાહી સર કરી, કે પછી સુબાના રાજ્યો છૂતવામાં બહુ મુશ્કેલી નહિ નડે. અને આજીવ આ બીજા પક્ષના અભિપ્રાયને મળતો હતો. ભર્યા દરબારમાં એ વીરપુરુષ સિંહ સમી ગર્જનાથી ગાજ્યો: “મહારાજ ! મોગલ સત્તાને છિન્નબિન્ન કરી નાખી ભારતખંડમાંથી પરદેશીઓને હાંકી કાઢવા હોય ! હિન્દુ રાજ્ય સ્થાપી શિવાજી મહારાજનો ભગવો શુભે (એમના ગુરૂ શ્રી સમર્થ સ્વામી સમદાસ હતા, માટે) આખા

આર્યાવર્ત ઉપર ઉડતો જંગમ ઇચ્છતા હો ! તો એ અમર નામના કરવાનો આ વખત છે, એને માન આપો, વધારી દ્યો. કાચ પામતાં પ્રક્રમે છેક મૂળમાંથી જ વહેરી નાખતાં ડાળા-પાંદડા ટૂંપવાની જરૂર નહિ પડે, તેમ બહુ વાર પણ નહિ લાગે.” આશ્ચર્યના આવાં વીરતાભર્યા વચનોથી ખુશ થઈ “બહાદુર પિતાના બહાદુર બેટા ! ધન્ય છે, ત્હારી વીરતાને. મ્હારો વાવટો તું હિમાલયને પણ પેલે પાર ઉડાડશે, એવો મ્હને વિશ્વાસ છે.” એમ બોલી શાહુએ તેની સલાહ માન્ય રાખી.

અને પછી પરવાનગી મળતાં જ એ વીરપુરૂષ પોતાની શક્તિ અને બુદ્ધિનો અપાટન ઇપયોગ કરવા શરૂ કર્યો. ચીમનાજી આપાએ પોર્ટુગીઝ પાસેથી સાપ્ટિ ને વસાઈ જતી લઈ આખા કોંકણમાં મરેડી સત્તા ફેકી બેસાડી. પરંતુ આ વખતે નિમ્નમ જ્યાં ને ત્યાં વચ્ચે પડી હોળીઓ સળગાવતો હતો. પોતાનું કાંઈ ન ચાલતાં તેણે મરેડી રાજ્યની બે શાખા સતારા-કોંકણપુરને પરસ્પર લડાવી મારી, પરંતુ આલેશ આશ્ચર્યે બુદ્ધિ કૌશલ્યથી એ બળવો કામ પાડ્યો. આથી ધુંધવાયલા પેશ્વાના બળવાન સરદાર રાધોજી ભોંસલેએ કટક સુધી લૂંટ ચલાવી ચોથ અને સરદેશમુખી ઉધરાવી. ઈ. સ. ૧૭૩૬ માં આશ્ચર્ય નિમ્નમને ભોંપાળ આગળ લગાવ્યો, અને તેણે માળવા નર્મદા અને ચંપણ વચ્ચેનો મુત્રક તથા રૂપીઆ પચાસ લાખ રોકડા પાદશાહ પાસે અપાવવાનું કહી સુલેલ કરાવી. પરંતુ એવામાં “કલે આમ”ના ઉપનામથી પ્રખ્યાતી પામેત્ર નાદિરશાહે આવી ઈ. સ. ૧૭૩૬ માં દિલ્હી લૂટ્યું, બાબુ અને મહા અનર્થ કર્યો, એટલે એ કરાર જેમનો તેમ કાગળના ચીથરા ઉપર જ રહી ગયો. ઈ. સ. ૧૭૪૦ માં દિલ્હીના પાદશાહ મહમદશાહ પાસે આશ્ચર્યે ભોંપાળના કરારના મુજબ

ડની લેણી રકમ તથા મુત્તકની માગણી કરી, પરંતુ નિગમની રિક્કેરણી અને મદદથી ત્રણ વર્ષમાં પાછા કંઈક ટટાર થયેલા મહમદ-પાદે ચોકખી ના પાડી. આથી ક્રોધે બરાયલો પેશ્વા રાતોરાત સૈન્યની ત્યારી કરી દિલ્હી સર કરવાને માટે છૂપે રસ્તે નીકળી પડ્યો. પરંતુ તૂર નિગમને એની આ ચાલાકીની ખાતરી મળતાં જ એણે મહમદશાહને પૂરતી સેના સાથે અચાનક છાપો મારી અર્ધ રસ્તે જ એની પર તૂટી પડવા આગળથી ચેતાવી દીધો. બસ...અહીંથી આપણી ના ઐતિહાસિક ઘટનાની જળ આગળ ગૂંચાય છે.

[श्री. विठ्ठलभाट' धनञ्जयभाट' कृत 'ललितप्रभंजना सरणि
निहास' नामना शाळाना पाठ्य पुस्तकमांथी घोडा सुधारावधारा
पाथे. —लेखक.]

— :: બહાર પડી ચુકી છે :: —

~ શ્રી “પુણ્ય” ની છેલ્લી નવીન કૃતિ *~*

संसार सिन्धु

: અથવા :

संत तुकाराम.

[लगभग ५०० सीरी-मेनआउ १७६ पाना-त्रीरगी यित्र]

મુદ્દત: ૦-૧૨-૦ [પોષ્ટલ સાથે]

[બહારગામથી એક નકલ મંગાવનારે પોષ્ટની ટીકીટો ખીડવી.]

શ્રી સરસ્વતી મંદિર. કાચીપીઠ—સુરત.

❦ તમે એ જોયું કે ? ❦

[પાંચસો નહા ઝેર પાનાનું કપડાના પાકા પુંડાનુ દળદર પુરતક]

— : : તમે ગામડાના હો કે શહેરના હો ! : : —

— : : ન્હાના દુકાનદાર હો કે મ્હોટા ત્રેપારી હો ! : : —

— : : અમેજી પાઉન્ટ શિલીગની રીતે વ્યાજ ગણતા હો ! : : —

— : : અગર દેશી રૂપીઆ આના લેખે વ્યાજ ગણતા હો ! : : —

લાંબા લાંબા સરવાળા બાદબાકી, ગુણકાર ને ભાગકારમાં નકામો વખત ગાળવા કરતાં તમે આ પુસ્તકની ફક્ત એકજ નકલ ખરીદો.

વ્યાજગણિત

કે જેમાં એક રૂપીઆથી માંડીને તે એક લાખ રૂપીઆનુ ગમે તેટલું આનાની તેરીખ એક દિવસથી માંડીને તે અધિક માસ સાથે તેર માસનું ડા. આ. પાઈ તથા પા. શિ. પેન્સથી દેશી અને પરદેશી બંને રીતે વ્યાજ તેની રીત સાથે ગણીને તૈયાર આપવામાં આવ્યું છે.

મૂલ્ય : રૂપીઆ બે.

જેને સારામા સારા માસિક ગુજરાત, સાહિત્ય અને સમાલોચક તથા કેશવ હર્ષદ દ્રવ જેવા સમર્થ સાહિત્યકારોએ વખાળ્યું છે. તે આંદોની અને બાલકબત માસિકના સુવિખ્યાત સંચાલક શ. નાગરદાસઈ. પટેલ દ્વારા

મૂલ્ય : રૂ. ૨૫૦ પાનાં
પોસ્ટેજ સાથે **અલંકાર** દ્વીરંગી ત્રિત્ર
રૂ. ૧-૦-૦ પાકું પૂરું.

એકેએક ઉગતા લેખકોને ઉપયોગી થઈ પડે એવું, ધુરધર સાક્ષરોને ડગલે ને પનલે ઉપયોગમાં આવે એવું, અલંકાર શાસ્ત્રનું જ્ઞાન આપનું

— : ગુર્જર સાહિત્યનું એક અણમૂલ્ય રત્ન : —

શ્રી સરસ્વતી મંદિર—કલુપીડ બગર—મુરત.

છેલ્લા આંસુ

== અથવા ==

“આંસુનો અભિષેક”

પુષ્પ:-૧

“પહેલ્લા આંસુ.”

“આંસુ! આંસુ! આંસુ! હોને, આ હું પાણી લાવી છું. મોકું
કિંધાડોને? અરેરે! તમે તો જવાળા પણ નથી દેતાં.
આંસુ... ફર વિધાતાનો આ કેવો કારમો કાપ!

કમનસીબીની પાણ આ ક્યાં સુધીની દદ!

જેની સૂણી રણુહાક રામેરામ શાયે ખીલતાં,
ને બોલ આજીરાવ પેશા ખૂદ જેના ઝીલતાં.
જેના ચરણમાં સેંકડો શુરવીરના સિર ઝૂકતાં,
જેનો અગાડી માન મહોટા મહારથીઓ મૂકતાં.
એ માનનીય મહા વિભૂતિ માન મૂકાને ગઈ,
ઝૂકાવનારી અજ્ઞને... પોને જ ઝૂકાને ગઈ.

આહા! આ જગતમાં!

લાખો થયા, લાખો ગયા... લાખો ખીલ્યાં, લાખો ખર્ચાં,
લાખો હસ્તાં લાખો રક્યાં... લાખો ઉપાસ્યાં લાખો તર્કાં.

પણ કોણ લાંબે એક એવો... આંસુ ના આંખે બર્યાં ?
કોને જીવનમાં એકલાં... આનન્દના અમૃત ગ્યાં ?
અંધારું અજવાળા પડી... આનન્દ પાછળ શોક છે,
આ લોકના મહેમાનને... સત્કારવા પરસોક છે.

જીવનની દશામાં થતા આ ભાગ્ય-પક્ષટાને પક્ષટાવવા કયો પ્રાણી
સમર્થ નીવડ્યો છે ?

વીજળી ચમકતી ઘોમમાં... જંતનારની આંખો દરે.
ત્યાં તો છપાઈ આબમાં... કિસ્સા અંતરનો દરે.
ચંદા ચળકતી ચાકમાં... રંગો ડોપેરી પાથરે,
હું હસું એને જંતને... ત્યાં તુર્ત અંધારું કરે.
જ્યાં પ્રેમના પાણી મીઠાં... જીવન-મટકામાં ભરે,
મલકાય આધુ માનવી... ત્યાં ટપોટપ ટીપાં ઝરે.
તો આ કયરથી સર્વ જળને શીખવાનું એ મળે,
જે ગયા તે તો ગયા... બસ એ ફરી પાછા નહિ વળે.

પંડી લાખો પ્રયત્નો કાં ન થાય ? સેકડો પ્રાણો કાં ન પથરાય ?
આખા જગતની પાપણો કાં ન ભિંજાય ?

છટયું કમાનેથી પંડી એ તીર બસ ચાલ્યું જતું.
ફટયું પંડી એ અંધમાંથી નીર બસ ફાલ્યું જતું
તૂટ્યું જીવનનું નાવ... ત્યાં એ તૂર્ત તળીએ ખેસતું
પાણી જરા પેહું... પંડી એ પૂરે ઝડપે ખેસતું.
ડૂબનાર ડૂબી છટના... એને પંડી જોતું નથી,
અચનાર બાકીના રહે... એને પંડી રોતું નથી.
પ્રેમી હૃદય પૂરે... બિચારા દુઃખમાં ડૂબી જતાં.
જનાર પાછળ જીવતાં... રહેનારને બૂલી જતાં.

આપ ! આપ ! તમે પણ એજ પ્રમાણે આ તમારી પ્રેમધેલી પુત્રીનો વિચાર કીધા વિના જ પગલોક પરવરવાનું પસંદ કીધું છે. તમે ચાલ્યા ગયા ! આ નિર્જન ભયાનક સ્થાનમાં મહેને એકલી મૂકાને ! હમણા થોડા જ વખત ઉપર તમે શુરાતનથી સમશેર ચમકાવતા હતા. અને...અને એટલામાં જ પોદી ગયા ! તમે પાણી માગ્યું, અને હું તે લેવા ગઈ. અગત્યપે રસ્તે અધારામાં અથડાતા-ફટાતાં મહેને જરા વાર લાગી, એટલે તો તમે અધીરા-ઉતાવળા બની સ્વર્ગધામના દાર ખખડાવવા ચાલ્યા ગયા !

મહેને અહીં બીક લાગે છે. મહારી બલાદુગી તમારા અબોલાએ અંકાપ કરી દીધી છે. ખોશોને, એક વાર તો આપ ઉધાડોને ! પિતાજી ! આ તમારી લાડકડો યમુના તમને સ્નેહભીને સાદે પોકારી રહી છે. એક વાર મીંચાયલી પાપણો ખોલી તમારી યમુનાની અશ્રુભરી આંખો તરફ જુઓ. નહિ જુઓ ? એક વાર “યમુના ! એટા !” એટલુંય નહિ કહો ! હાય... અફસોસ...હવે તે હું કેવી ગીતે ઉઠાડું ? કેવી ગીતે અનાવું ? શી રીતે સમજાવું ?

સૂતેલા સાદ પાડે તો તરત હુંકાર આપે છે,

પરંતુ જગતમાં મુખ મૌન જાણી જોઈ સ્થાપે છે.

પિતાજી ! આપ પણ એમજ કદી રીસાયલા હો તો !

મનાવા માફ માગીને ઉભી તૈયાર થું કહો તો.

પણ એક વાર...ફક્ત એક જ પલકને માટે પણ તમારાં હોઠો ઉઘાડો.....તમારી આંખો ખોલો...”

એ સોળ વરસની ભરપૂરા આગાએ પોતાના માથા ઉપરથી
(પુરૂષ પોષાકમાં હતી) સ્ત્રીત્વને છપાવતો શિરપેચ ઉતારી નાખે,

મદારીના કરડીઆમાંથી સર્પ બહાર નીકળે, એમ એના લાંબા કાળા વાળ એમાંથી બહાર નીકળી એની પીઠ ઉપર ચિખરાઈ વળ્યાં. પાણીની તૃપાએ અચેતન થઈ પડેલા પાનાના ધવાયલા જલ પિતાને જનત કરવાને માટે એણે પુષ્કળ દંદોળ્યા-ખૂંટ આંખુ વેધ્યાં. લીજવી લાવેલ વસ્ત્રને નીચાવી મોટા ઉપર પાણીનો છંટકાવ કર્યો. છતાં બ્યથા ! ખરેખર ! જેણે અમરધામના દર્શન માટે પ્રયાણ કરવા આંખા ખીંચી લેયા, એ કેમ કરી ખોલે ?

અદારમાં સદીના ઇતિહાસનું ગ્યા એક આંગુરથી નીતરતું પાનું છે. દિલ્હીનો રામગતો રાજ્યમુક્ટ ત્યારે મુસ્લીમ બાદશાહ મહમદશાહનું મસ્તક શોભાવી રહ્યા હતા, એ લવાની અને આસમાનની ધવાય આંદની નીશાનીવાળી વિજયપતાકાએ સારાય ભારતવર્ષને કાંગડે ફરફરાવતા-ઉડાડતા બ્યારે એ પ્રચંડ ક્રોધે એક બીજાની સાથે આથડી રહી હતી. રાજપૂત મરેઠા અને યવનોના પ્રચંડ ધર્મવિગ્રહો માતા ભારતીની છાતી ઉપર એકમેકને અગડી નાખવા લાડી-છાંટણા છાંટી રહ્યા હતા-ઉંચીરની રેલમછેલ રેલાવી રહ્યા હતા-શીણિતની સરિતાએ વાંડવડાવી રહ્યા હતા, ત્યારે, તે વખતે હિન્દમા હિન્દુધર્મનો અને હિન્દુરાજ્યના મજબૂત પાયો નાખનાર વીરશ્રેષ્ઠ શિવાજી મહારાજનો ભગવાં જુડા પુનાના દુર્ગદ્વાર ઉપર ફરફરી રહ્યા હતા.

અને અત્યારે દિલ્હીના તખ્તની ટકકર લેનાર બાદશાહ મહમદશાહની ખરોખરી કરનાર પુનાના એ મહા પ્રભાવશાળી અને મહિમાવન્તા રાજ્યહત્રની જવાબદારી ને જોખમદારી પથરના પૂતળા જેવા નમાલાં અને શોખીન રાગ શાહુના પ્રતિનિધી તરીકે પેચા, સરકાર બહાદુર

આશ્રય પોતાને શિર ધરાવી રહ્યો હતો એના રોમેશમમાં એ ગૌ-આદ્ય-પ્રતિપાળ સ્વ. વીર શિવાજી મહારાજનો હિન્દુધર્મ અને હિન્દુધર્મ માટે ફના થવાનો અમર સંદેશ હતો એવો ને એવો જ અહરનિશ ચુંછ રહ્યો હતો. આખા ભારતવર્ષમાં એક વખત પેશ્વાની વીરહાસ વાગતી થાય, અને મરેહાઓનો વિજય વાવડો ચોમેર ફરકરતો થાય. એ એક માત્ર એની નેમ હતી-જીવન-ધેય હતું. એની જનમ અને જન્મની પાપણે રાત-દિવસ પેશ્વા-સનાના સૂર્યોદય-સ્વપ્નાઓ જોવાને માટે જ અધીર બની પલકપલક માથો કરતી હતી.

જ્યારે ખીજી બાજુ નાદિરશાહની હેનાનીયતભરી આગ અને લૂટ પછી ફરી પાછા યવનો ધીરે ધીરે પોતાનો પગ આગળ અને આગળ વધારવા પરદેશી પ્રગતી મદદ અને મહેરબાની મેળવી રહ્યા હતા ભારતવર્ષને કાંગરે દીને ધરલામનો ધર્મધ્વજ ઉડતો થાય. એ નેમના દીલની તમન્ના હતી. દિલ્લી સુલતાન મહમદશાહ પેશ્વા આશ્રયની સત્તા નાબૂદ કરી શાહુને પુતાના તખ્ત ઉપરથી ઉઠાડી મકવા નિઝામ સાથે મળી જઈ છૂપી તૈયારીઓ કરો રહ્યો હતો. જ્યારે મહત્વાકાંક્ષી વીર આશ્રય દિલ્લી સર કરી પેશ્વાની આજ્ઞા વર્તાવવા માટે પોતાના મુત્સદ્દીગીરીના પ્રપચંદાવ નાખી રહ્યો હતો. સાચ અને નોખીઓ ! સિંહ અને હાથી ! બે કદા હરિકાની જીવજેષ્ટ સાહમારીની શરૂઆત થઈ ચૂકી હતી.

અને એજ અહારમી સદીની એક વિકાળ રાત્રે નિઝામ સાથે થએલી “સોપાળની સંધી” ના કરાર મુજબ દિલ્લીના આદ્યશાહે રૂપીઆ પચાસ લાખની ફંડની રકમ આપવાની ચોકખી ના પાડ્યાથી, તેમજ પેશ્વાના માનીતા સરદાર ચંપૌરાવની એકની એક

યુવાન પુત્રી યશવંતી અથવા યશોદાને મદમદશાદના દૂધા જન્મશે કપાડી ગયા, એવી વાત પેશ્વાને કાને આવવાથી પોતાની પ્રગ્નની વહુ-દીકરીઓની આખર ઉપર હાથ નાખનાર અને કીધેલાં કરાર તોડનાર એ શાહને પોતાનો હાથ ફરી એક વાર ખરાબર ખનાવવાનો નિશ્ચય ફરી આજીરાવ કોઈ ન જાણે એમ પોતાના કવાયતી અને કસાયલા મરેહી સૈનિકોને લઈ દિલ્હી ઉપર હુડા કરવા એકાએક અબુધારી રાત્રે આગળ વધ્યો. સે યો સહુથી મોખરે અનુભવી વૃદ્ધ સરદાર મહારાવ, તેનો પાત્રક પુત્ર યશવંતરાવ અને પુરૂષ પોપાકમા સાથેજ આવેલી મહારાવની પુત્રી અને યશવંતની વિવાહિત યુવાન પત્ની યમુના ચાલતા હતા. જ્યારે તેઓ દિલ્હીથી દશ પંદર મજલ દૂર રહ્યાં, ત્યારે પેશ્વાએ તમામ શ્રમિત સરદાર અને સૈનિકોને આટલી એક રાત્રીને માટે આરામ લઇતાજ થવા છુટી બક્ષી. બુલ્લા મયદાનમા તબુઓ અને સવટીઓ તાણી વિજય-અવના જોતાં મરેહા વીરો થાક કિતારવા ધસધસાટ ધોરવા પડ્યાં.

ત્યાં તેા એકાએક દગાળાજ યવનોએ પોતાના જતિસ્વભાવ ઉપર જતા હુમલો કીધો. “ મારો...કાપો...દીન...દીન...” ના ગગનબેદી અવાજોએ મરેહા લસકરમાં નહાસભાગ કરાવી મૂકી. કોઈ જાણીતા દેશદ્રોહીનાજ નીચ કાવત્રાનું આ પરિણામ હોઇ ગુલામી ઉદ્ધમાં નિરાંતે આરામ લેતા એધ્યાન અને ગાફિલ મરેહા વીરો દુશ્મનોના આ અબુધાર્યા ધસારાને પહોંચી વળવા બિલકુલ લાગ્યાર નહા.

તેમ જતાં ધણાખરા વીરલાઓ આંખો ચોળતા અર્ધાં ઉંઘમાંથી ઉઠી પોતાના હૃથીયાર સંભાળી સાવધ થઇ દુશ્મનોની દક્કર ઝીલવા મરણીઆ બની ફેદી પડ્યા. વિજયીના અમકારા શી સમસેરો અધારામાં

તમંચાના ઘડાકા-ભડાકા સાથે ચમકવા લાગી. વીર પેશ્વા આજીરાવ પાળુ પોતાનો તથા ચીરી છંદ મોખરે આવી ઉભો પોતાના પાછા હાથા સૈનિકોને વીર વચ્ચેથી ઉશ્કેરતો એ મરણીઓ વીર મસ્ત વનરાજની માફક પ્રાણની પરવા મૂકી બળે લાથે તલવાર વીંઝતો મૂકાય એટલા શાર્યથી એકલી છાતીએ દુશ્મન-દળમાં ઝૂક્યા. પરંતુ વિધાતાની વચ્ચે શી મજબૂત ધનુષ્ય-દોરને કાળ તોડી શક્યું છે ? કાળની ગહન ગતિને કાળ કોઈ શક્યું છે ? પ્રશ્નાર્થની પાળ તોડીને પ્રારબ્ધના પ્રણી વહવાના હતાં, તે અને વધ્યાં. પેશ્વા હાથો, મદમદ-શાહ જીયો, નિગમની વર્ણની ધારણા આજ આમ અર આવી.

મરેહી સૈન્યનાં ચોથા ભાગ દુશ્મનના દળાને ભોગ થઈ ઉઘમા ને ઉઘમાજ નિર્દય ગીતે ઝેરાઈ ગયાં. ચોથો ભાગ સ્થામી છાતીએ લઈ મમરાગાળમાં છેદી નિંદ્રા સેવા માટે મૃતો. ચોથો ભાગ લોહીમાં તરખોળ ખની જીવન-મરણની મંચરથ એવી ધાયલ અને દયાજનક દશામા કાળજન કપાને એવી કલ્પાજનક પ્રિક્રિયારીઓ પાડતો-તરફટીઆ મારતા જમીન પર પડ્યાં. બાકી ગ્લા એમાંથી અડધા જીવતા ન્હામી છૂટ્યા, તેો અડધા જીવતા ક્રેદ પકડાયા.

અને આ ખૂનખાર યુદ્ધમાં પેશ્વા આજીરાવ પાળુ મરણુતોલ ધાયલ થઈ બેશુદ્ધ સ્થિતિમાં રણમાં પડકાયો હતો. એક વફાદાર મરેહી સરદારની નજર જતા તેણે એને અંધ કપર નાખી શાહના મોગન આપી નહસાડી મૂક્યો. “જીવતો નર લડા પામશે” એ આશાએ એ મહત્વાકાંક્ષી વીરે આજના આ ભયકરે હત્યાકાંડનો એક દિવસ આજ સાથે બદલો લેવાની બિંબપ્રતિજ્ઞા લઈ ભરેલી આખે અને બજન હોંચે આખરે પોતાની પીઠ ફેરવી એ પુના તો પહોંચ્યો. શાહને પાળુ આ

વર્તમાનથી વાકેફગાર કરી શક્યો, પરંતુ પુનઃ લશ્કર લઈ પોતાના આ કલંકને ધોવા જવાની તક એની લાગ્યવિધાતાએ એને ન બક્ષી. એ હારની નામોશીથી ઘવાયલા વીરે થોડા જ દિવસમાં દેહ છોડી. ઈ. સ. ૧૧૭૪૦માં એણે પોતાના પ્રાણ છોડતાં છેલ્લા શ્વાસે કહ્યું હતું. કે. “હવે પછીના પચ્ચીસ વર્ષમાં ધારે તો આપણો ભગવો ઝુડો અટક નુધી ઉડાડી શકાય, એટલી સંગીન ઈમારત અણીને જ હુ ગર્વ છુ.” એ ગયો, પરંતુ અયશઆરામી શાહુએ એનું વૈર વાળવા કાંઈ પણ પ્રયત્ન કરીયો નહિ એણે એ વીરની જગ્યા એના મ્હોટા પુત્ર આલાજને આપી.

પોતાના સમગ્ર સંન્યત કંદીઆ સાથે દિલ્હી પાછા ફરવાની આજ્ઞા કરી બાદશાહ મહમદશાહ પોતે એ શોણિતપિપાસુ ભૂમિમાં ગળ્યાગાંઠ્યાં વિશ્વાનુ અંગરક્ષકો સાથે પેશ્વાના લવ્ય તંબુમાં આડો પડી જનમ ઉપર જનમની પ્યાલીની લલજ્જત લૂટતો વિજયની ખુશાલી ઉજવી રહ્યો હતો. તંબુની ખૂદર એના પાંચ સાત બગાસા ખાતા બિલાડી જેવા બહાદુર જર્વાંમદો બેઠા બેઠાં ગળ્યા મારી રહ્યા હતા. એટલામાં એને કાને એકાએક કોઈ સ્ત્રીના કંઈક કહ્યાંતો અવાજ આવ્યો. એ સાહસિક સિકંદર જાતે જ તંબુની ખૂદર ધસી ગયો. મસાલો સળગાવી આગ્નુઆગ્નુ બરાબર તળાશ કરી આવી બિહામણી રાત્રે રહત કરનારને પોતાની પાસે પકડી આણવા એણે પોતાના દારૂના ઘેનમાં ડોલતા એને લથડના મઝોડી એને માખી પહેલવાનોને હુકમ કર્યો. આગલી આગ્નુ બૂમ પડે, તો તરવાર તાણી પાછલી બાબુએ દોડનાર એ સમશેરબહાદુરે અંધારી રાત્રે હાથમાં સળગતી

મસાલો લઈ થરથરતે ગાંડીએ ભૂત-પિશાચની માફક આમતેમ મડદાના ઢગમાં ઘૂમવા લાગ્યા. ત્યાં એમાંના એકની મસાલનો પ્રકાશ એક ધાયલ મરેહા સરદાર ઉપર પડ્યો. એના કંપા મુખમાંથી-સુકાતા કંઠમાંથી “પા....પા....પાણી....” એવો કાળદૂતના કંઠાણુ હૃદયને પાણુ એક ક્ષણુ કંપાવે એવો કરણુ અવાજ નીકળ્યો. ત્યાં તો એકે એનામા જીવ હોવાથી ભયના માર્યા બીજાને પોતાની મદદે બોલાવ્યો. બીજાએ ત્રીજાને અને ત્રીજાએ ચોથાને આમ ચાર-પાચ યવનો એની આંધુ-આંધુ એકઠા થઈ ગયા. મૃત અને ધાયલ, કંપારીથી કમકમાવે અને રોમાંચ ઉભાં કરે એવા લાંબીલોહાણુ રાખના ઢગલા ઉપર વિના સકોએ ચરણુ મૂકી ચાલ્યા જતાં એ જાતીમ જમદનોને એ બાપડા તૃપાએ તરફડના દુસ્મનની દયા ન આવી, એણે જ નહિ પરંતુ “પોતાને આટલી તકલીફ આપનાર વ્યક્તિ ને આ જ હશે.” એમ ધારી એ હરામખોરોએ એના મોઢામાં તલવારથી ગાદા મારી ખડખડાટ હતી “લે આ પાણી...” કહી એ અભાગીની મસ્કરી કરવામાં પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરી પોતાની જાન અને ખાનદાની જાણાવી દીધી. એ બાપડો અભાગી આત્મા લોહીની છોળો ઉગ્રડી આખરે છૂટ્યો.

એવામાં બીજા એકે વળી થોડે દૂર એક છૂટા કેશકલાપવાળી સ્ત્રીને એક રાખની ઉપર પડી મદમદ, અવાજે કંઈક કલ્પાંત કરતી સાંભળી. મસાલના પ્રકાશમાં તે પોતાના મામ્રીતોને લઈ ધીમે પગલે જરા આગળ વધ્યો. દૂરથીજ સાક્ષાત ચંડિકાસ્વરૂપીણી શી ભયાનક મૂર્તિને મરેહાં મુઠાં ઉપર (ભક્ષ કરવા) પડેલી જોતાં જ એ બહાદુર વીરોની આંખના ડોળાં એકદમ આસમાન પર ચઢી ગયાં. એક ને તો એ ભક્ષ કરનાર કોઈ પ્રકણુ જેવી દેખાનાં તેના હાથમાંથી તો તલવાર ને

મસાલ બને છેકે પડી ગયાં. “યા અલ્લાહ...યા પરવરદિગાર ...ખુદા નાલા...યે શુભતી ચુટેલ.. ડાકિન...ખૂન ગીનેકે સબબસે દુમતી હોગી ...અમે ...એ.. ભાગો..” કહેતાં જ એણે શવ લાંબે દોડ મૂકી. મહા કોણએ જાંયા-વિચાયા વિના જ એનું અનુસરણ કર્યું. પાણુ તેઓ અડધે રસ્તેય આમ પૂરા નાહિ પહોંચ્યા હોય, ત્યાં તો ડાગા કપડાથી દકાયલી એક કદાવર વ્યક્તિ તેમના રસ્તાની વચ્ચે આવી આડી ઉભા ગઈ, સનાસચર મ્વેગે બોલી “સબર ! આયલાઓ, આમ પાછા ફર્યા નહાંએ છો ?”

સ્વર અને વ્યક્તિ મને પરિચિત હતા ખુદ જાદનાત મહમદશાહને જાતાં જ એ પસાયન થતા જવાંમદોએ ધ્રજતે હાથે સલામ કરી, એક ડરપોક બોલ્યો “જલ્લાપનાહ ! આપ પાલાં મત જાછએ ઉધર પાલ કોણ મામલી ગૃપારતકા આપાત નહિ, સેફીન ચુટેલ જયગી કોણ બક્ષા ખૂનકી તલામમે હવે- હવે- દુમનો રે. હમને હમારી આપોમ.....કેનકે...”

“બસ...ચુટેલ હો, અગર જન્નતકી હર હો, જે કુલ બી હો, મ ખુદ કિસકે મેરી આપોમ ફે મનેકુ મંગતા હુ આગે બહો...ઝાંર મે બી તુમહારી સાથ આતા હું. ચલીએ...”

“સંકિત જના.....ય ..” એક થંથગતા ગાડીઆતાળા સિપાહ બચ્યા હાથ જોડી બોલ્યા.

“મેં જયાદા એક બી લાકડા રાગનેકુ નાહિ મગતા. દેરી મત લગાવ આગે બહો, અગર જે પીછે લડાએ...તો કચગડી તુમહારી જાન તમામ હો જયગી...ચલો...”

“જયગી ખુદાવિદકી ”ચાલીશ”

બાદશાહ મહમદશાહ એ બાયલાઓને આગળ કરી પૂરતા અગવાળા સાથે ફરી વાર એ અવાજની દિશામાં હિંમતપૂર્વક આગળ વધવા લાગ્યો. એક તો કાળી બિહામણી રાત હતી, તેમાં વળી ઘાયલ સૈનિકોની હૃદય ક્રમક્રમાવે એવી ફરણ કીકાઆરીઓ સંભળાતી હતી. મરેલાં મુદ્દાઓના શરીરમાંથી છૂટતી દુર્ગંધ અને શ્વાન તથા શિઆળાદી વનચર પશુઓનો ઉપદ્રવ પણ એટલો જ હતો. એવા ભિષણ સ્થાનમાં મુદ્દાઓના પ્રયત્ન છતાં અને લોહીની બહેતી નીકામાં એકલી અટૂલી નીડરપણે બેસી આંસુગ્ર વગ્નાવનાર એ કદાચ કાળજીની વીરબાળા તે અન્ય કોઈ નાહ પરંતુ યમુના જ હતી.

બાળરાવ પેશ્વાના સૈન્યના એક ભાગના માનીતા મરાઠી બ્રાહ્મણ મરદાર મદારાવની એ એકની એક પ્યારી અને વીર પુત્રી હતી. પુત્રના લાડકોડમાં ઉછરેલી એ વીર પિતાની વીર પુત્રીને યુદ્ધ જોવાના અને સમરાંગણમાં ખાંડાના ખેલ ખેલવાના કોડ હતા. અને એ કોડ-એ હોંસ પૂરી કરવા એ બહાદુર બાળા પિતા અને પતિ સાથે મમત કરીને પણ પુરુષ પોષાકમાં પેશ્વાના સૈન્યની સાથે દ્વિતી આગવા નીકળી હતી. તીર-તરવાર-તમચો-કટાર વગેરે તમામ શસ્ત્રો વાપરવામાં નહાનપણથી જ નિપૂણ એવી એ વીરબાળાએ વજ્ર સરખી કહણ છાતીએ પોતાના વયોવૃદ્ધ પિતા ઉપર આવતાં એકેએક ધાવ ઝીલાય ત્યાં સુધી ઢાલ તલવાર ઉપર ઝીંક્યાં હતા. પરંતુ અતે એનો બહાદુર પિતા રણમાં પડ્યો. એના રણમાં પડેલા પિતાએ ગળે શોષ પડતાં પોતાની પુત્ર તુલ્ય પુત્રીને પાણીને માટે બૂમ મારી. પિતાના શબ્દ ઉપર બ્રાણ પાથરતી આત્માધિન યમુના પડખે ઉભા રહી લલતા પોતાના પતિને પિતાની સંભાળ લેવાનું કહી રણસંગ્રામ છોડી મારની ઘોડીએ પાખી લેવા ખાસેની ટેકરી ઉપર ફેડી.

પરંતુ પાણીની શોધમાં એ અગ્નણી યુવતીને ઘણું મોડું થઈ ગયું. એ દરમ્યાન એના વિવાહિત પતિ યશવંતે યવન-સૈનિકો દ્વેષ કરી પાછળથી આવી જીવનો કેદ પકડી ગયા, અને મહારાવ બેશુદ્ધ થઈ ગયો. વસ્ત્રનો કટકો પાણીમાં ભીંજવી શ્વાસભરી યમુના જ્યારે પાછી ફરી, ત્યારે યુધ્ધનું પરિણામ આવી ચૂક્યું હતું. હજારો મુદ્દાઓમાંથી મહામહેનતે એણે પોતાના પિતાને શોધી કાઢ્યા. એનામાં હવે બોલવાની શક્તિ નહોતી રહી. દાંતની ખીલી પાણીના શોષે ફરી રહેંટી ગઈ હતી. ઘણી ઘણી બૂમો પાડ્યા છતાં પણ, અને બહુ બહુ દોડાળ્યા પછી પણ ત્યારે એના પિતાએ એને જવાબ ન આપ્યો, ત્યારે એના અધીરા હૃદયથી પછી રડી દેવાયું. પિતાના બંને હોડો બગાજાઈ ગયા પહોળા ફંગે એણે અદર ભીનો કટકો નીચોવી પાણીના ટીપા પાડ્યાં. એમની છાતી ઉપર પડી ટૂંકે ટૂંકે રડી, એમના શરીરને આંસુઓની ખારાથી એણે પસાળી દીધું.

આખરે મૃત્યુએ એની સ્થાને લેયું. એના આંસુઓની કંઈક અસર થઈ. ધીરે ધીરે ગળુ ભીનું થતાં ઘાયલ મહારાવના હોઠ ખુલ્યા. ઘોડી વારે પાપણો કિચાડી. એ મંદ અવાજે બોલ્યો. “એ...ટા...ય...
...સુના...તુ...આ...વી ?”

“હા...બાપુ.” યમુના હર્ષભેર એમને વળગી પડી.

કૃષ્ણે બીની પણ આશાભરી આંખ એની તરફ જોતાં એના બંને નાળુક હાથ પોતાના માથા ઉપર મૂક્યા. એ આગળ બોલ્યો: “એટા! તારા સૌભાગ્યદેવતાને શાહના માણસો જીવતાં કેદ પકડી ગયા છે. હું પણ જાડું છું, હવે તું એકલી છે... મહારી એક છેલ્લી મરજી.....” એનો કંઈ કંઈવા લાગ્યો.

“કહી નાખે, આર ! હું મ્હાન પ્રાણુને ભોગે પણ એ પડી કરીશ.”

“તો મ્હને વચન આપ, એટા !” જ્યાં સુધી દગાયાજી ચવનાના આ બચકર વિશ્વાસઘાતનું વૈર ન લેવાય, ત્યાં સુધી મહેતાના ધગધગતા થોડી ટેડ્યાના આગ એમના કોહી રેડી ન બૂઝાવાય, ત્યાં સુધી ત્હારા આ પિતા તથા પતિને દગો કરનાર શાહના સંતાપનિતા કોહીનું તિલક ત્હારે કપાળે નહિ થાય, તેમજ જ્યાં સુધી શિવાજી મહારાજનો ભગતો ઝૂંડો દિશ્વરિં કાગરે કરકરતો ન થાય, ત્યાં સુધી.. ત્યાં સુધી ત્હારે અખંડ અશ્વચયનું પાલન કરી ત્હારે કોમાર્ય જીવન દગ એને ધર્મનો મેવા-વેલી કિપર સમર્પા દેનું ..અમ ..”

“આપની આજ્ઞા મ્હને ગિરેમાન્ય છે, પિતાજી !” હ્યો આ મ્હારે વચન ‘એટલું કહેતા જ એ વીર બાળાએ કમંચપટામાથી કરાગ એ ચી પોતાના જમણા હાથમાથી થોહીની ધારા કાઢી મરતા પિતાના હાથમા તેની અંજલિ મઢી પાળી વડ નહિ પડું થોડી વડે પ્રતિજ્ઞા લીધી.

“અ ..મ .. હવે . ખ...સા...સ”

એનો પગડો માગેનો પ્રાણુ ઉડી ગયો. યમુનાએ એને બહુ બહુ હોદોળ્યા, પણ પંડી એમાનુ કર્મ જ નહિ. એ સમજી ગઈ છે કે એને અવ્યવસ્થિત વેશે પિતાના શમ કિપર પડી કરણ કલ્પાત કરવા લાગી. માતા ન્હાન ગળમા જ અંગે સચરી હતી, છતાં પિતાની હેતાણ છાયાએ એની ખાટ ન્હોતી આવવા દીધી. આનું એને અક્રમેસ શુ છે ? એને કોને કોર છે ? એની કલ્પના સુદ્ધાં જંને જીદગીમા ન્હોતી રૂપસાં શકી. એ આજ એકાન્ત અરબ્યમાં એક હુદય વસોવી નાખે એવું, આખે કમકમા આવે એવું મૃત્યુનું કારમુ દ્રશ્ય નિહાળી રહી હતી.

૧ સોળ વર્ષની કુમ્ભરમાં એની આંખે આજ આ પહેલા આંસુ હતા. .

પુષ્પ: ૨

“ તલવારનું પાણી. ”

જગતપિતા ! આજ આ યમુનાનો ધૃત્વતો સંભા-
સિન્ધુ શાન્ત થઈ ગયો. સ્નાન-પાન કરવાને નામનું
પણ શીતળ સ્થાન હતું. તે આજ શોષાઈ-સૂકાઈ
નિર્જન થઈ ગયું. ઓ નિર્જન! ધ્યાનમાં આંસુના

ધાધ વહેવડાવવા આજ હું ખેડી છું.

આખા જીવનમાં આંખ જેની રહેજ બીની થઈ નથી,
આખા દિવસમાં એક પણ જેની ઉદાસી ગઈ નથી.
સ્વપ્નેય જેને શોકનો બજુકાર સુધ્ધાં નહિ થયો,
અફસોસનો ઉદ્ગાર જેની કલ્પનામાં નહિ ગયો.

*

*

**

દુઃખ દંડની બીની હવા જેને હજી લાગી નથી,
ધાયણ કિરોની વેદના જેને દાણે જાગી નથી.
ઝેરી જગતની વાત... જેણે જાણવા માગી નથી,
જેને જગતની એક પણ ઠોકર હજી વાગી નથી.
આશાબર્યાં એ કિરના કિત્સાહના ચૂરા થયા,
ખસ આજથી મ્હારા હવે સુખના દિવસ પૂરા થયા.

ગયા, સગાવ્હાલા કે સ્નેહીસંબંધી જેમાં ગણું તેમાં ન્હાનપણથી
હસાવી-રમાડી મ્હોટી કરનાર, માતાની ખોટનો ખાટો પૂરનાર, પાણીની

જગ્યાએ ફૂધ પીરસી મનગમતાં લાડ લડાવનાર એક તમે હતા ! અને તમને પણ એ નિષ્ઠૂર વિધાતાએ આજ ઝડપી લીધાં. અરેરે...

જનારા તો જતા રહે છે... જીમર આશાભર્યાં તોડી,
પછાકી આંસુથી પ્રેમી... ધુએ છે એજ રાખોડી.
જમત શું બોલશે પાછળ ! નથી મરનારને જોવું.
પરન્તુ આંસુઓ પાડી પૂડે રહેનારને રોવું.
ગયા તેને ગમ ચિન્તા... રહ્યા તેને રહી ચિન્તા,
પછીથી કોણ સૂણે છે... પ્રક્ષાપો પ્રેમીઓના આ.

પિતા ! ઓ પિતા ! જીવન ધરીને તમે મહેને હમવાનું-રમવાનું
અને લહવાનું જ શીખવ્યું; રોવાનું, દીકરીર થવાનું અને સહન કરવાનું
શિક્ષણ રહેજ પણ નથી આપ્યું. જો એ અભ્યાસ, એ મહાવરો હોત,
તો આજ મહેને આટલું ન લાગત. ઓ પ્રભુ ! સરિતાના મીઠા જળમાં
રહેનાર, રમનાર અને જીવનાર આ માછલીને સિન્ધુના ખારા જળના
સ્વાદની ક્યાંથી ખબર હોય ! અજવાળામાંથી આવનારને અંધારાના
અનુભવ ક્યાંથી હોઈ શકે !

વેલી તે ક્યાંથી આળખે પુષ્પો ગંધાંએ બામના.
પાણી ગિઆઈ પારખે અવગુણ શાથી આગના !
મૂઆ વિના મધુકર શું જાણે કમળ કારાવાસ આ !
દાઝ્યાં વિના શું પતંગ જાણે તેજ આ નિજ નાશના !
પણ એક વેળા જીવને કડવો અનુભવ થાય છે,
સારે જ આણસમળુ હૃદયને આ જગત સમગત છે.

અને આજ મહેને પણ પહેલપહેલો એવો કડવો અનુભવ, જુદા
જગતનો ઝેરી અનુભવ થયો.

જન્મ લાભને આ જગત ઉપરથી મેં જોયું હતું,
અદર અરાબર ઉતરી ઉડાણમાં જોઈ લીધું.
ખાવા-પીવા ને ખેતવામાં જે જીવન જોયું હતું.
તેણે હવે આજે બધું એ એકદમ ખાઈ દીધું.
ખાશ પિતાનું મેં હવે નહીં તરફ નાકી રહ્યું.
શોણિત-તિલક કર્યું કપાળે અસ હવે બાકી નહું.

પિતાજી ! તમે જોજો, હવે તમારી આ ચમુના તમારા લોહીના
અદલા કેવો ભયંકર રીતે વાળે છે ? ” એટલું કહેતાં જ પિતાની
લોહીથી ખરડાયેલી તલવાર એણે કપાડી, ચમી એની આખના આંસુ
આવેશના પ્રબળ અગ્નિના તાપમાં ઓગળી ગયાં એ સિંહણુ સમી ગઈ :

“ મસ્તક કિડાડીશ આ વડે એ નીચ માનુસોનીના,
આંસુ પડ્યાં છે એટલાં પાડીશ કુટીયા લોહીના.
હથીયાર નેમજ દ્વાય રંગાંજે કિભય લાલાસથી,
વિજયી મુખે મુસ્લીમના દકઠ જશે કાળાગથી.
છપો દગો કરનારને મારીશ છપા મારથી,
આપીશ કિતર હું હવે તલવારનાં તલવારથી.
વળત આવે બગતવીશ... મુખે વદી વાણી,
વળત આવે બતાવીશ... તલવારનું પાણી. ”

એ સમયેર ચમકાવતી કબી થઈ ગઈ. પરંતુ એ હવામાં વીંઝાય,
ત્યાં તે ઓકાએક એની પાણીદાર ધાર ઉપર પ્રકાશના ચમકારાં પડ્યાં.
એણે પૂર્વ ફેરવી પાછળ જોયું. હાથમાં સળગતી મસાલા સાથે કોઈ
કાળા કપડાથી દંડાયેલી પ્રચંડ વ્યક્તિ પોતાની તરફ આવી રહી હતી.
એ સ્થંભી ગઈ. સ્થિર થઈ કબી. પેલી પુરખાવાળી ભેદી વ્યક્તિ પાગ
એ દરમ્યાન એની લગોલગ આવી કબી રહી.

રાત્રીના કાળા બિહામણા પડછાયામાં ચંદ્રિકા સમી ચમકતી એ ચદ્રવદ્ધનીને નિર્ભતાંજ આવનાર વ્યક્તિ અંજાન ગઈ. એ સાહસિક યુવતી ખેડેલાં તો એની તરફ નીડરતાથીજ જોતી એમની એમ હાલી રહી, પરંતુ જ્યારે એણે એ યવનોને ઓળખ્યા, ત્યારે એની સ્થિતિ આંખો આશ્ચર્યથી પલ્લકા પડી. પેલી આવનાર વ્યક્તિ પોતાના વિકારી નયનો નચાવતી બોલી: “અહો! આવી અધારી બિહામણી નાંચે આવી લયાનક જગ્યામાં ઉઘાડી સમશેર માથે આ શખના હગલાના બેગી ઉદ્ધત કરનાર સાહસિક મુંદરી! પુરુષ-વેશમાં સૌંદર્ય-શશિને સત્તાગાર આપ કોણ છો?”

“ખેડેલા તમે કોણ છો? એ જવાબ આપો.” એણે હિંમતથી સ્વામી મવાલ કર્યો

આવનાર વ્યક્તિ એની આ હિંમત ઉપર જરા હસી. તે પછી એણે પોતાના શરીર ઉપરથી કાળો પડદો દૂર કર્યો. યમુનાને જવાબ મળ્યો: “અહાહર બાગા! હું દિલ્લીના સુલતાન મહમદશાહ પોતે....”

યમુના એને જોતાં જ-ઓળખતાં જ એ ડગલા પાછી હડી ગઈ. એની હાથમાંથી કંચી ચઢેલી તલવાર નીચી નમી ગઈ. છતાં એ હિંમત ન હારી. અગારા ધખતી આંખે એની તરફ જોઈ એ કાતીલ છબે બોલી:

“લલ્લે પધાર્યા, દિલ્લીશ્વર! મહારા મરનાં પિતાને આપેલું વચન મહારાથી હવે જલ્દી પળાશે. મહમદશાહ! હથીયાર સભાળો, સાવધ થઈ જાવ, મરેડી સૈન્યની મજબૂત દિવાલનો આ એક પત્થર ખરી પડવાનો હજુ આકરી રહી ગયો છે.”

“પરંતુ દિવાની બાળા ! આ દિલ્હીપતિએ ત્હારું શું બગાડ્યું છે વાર ? ત્હારો એવો તે શો ભયંકર અપગ્રહ કર્યો છે વાર ?” મહમદશાહ એને નાદાન માની હસવા લાગ્યો.

“તેનો જવાબ મ્હારા આ મુલુમાં પોદેલા પિતા આપશે દિલ્હી નરેશ ! હું મ્હારા પિતાના લોહીનો બદલો લોહીથી લેવાની ભયંકર પ્રતિજ્ઞા કરી ચૂકી છું. માટે તલવાર સંભાળો, શું જોઈ ન્હા છે ? નહિ તો પછી....”

“બહાદુર સૈનિકા ! રણસમારમા જ્યાં બહાદુરી બતાવવાનો વખત હતો, ત્યારે ક્યા ન્હારી ગયા હતા, કે હવે પાછળથી ફૂટી નીકળ્યા ?” શહે એની વીરતાની મચ્કરી કરવા માંડી.

“એક સ્ત્રીની મચ્કરી ! દગાબાજ...લે...”

ઉત્કેરાયલી થમુનાએ મહમદશાહના હાથ ઉપર ઓચિંતો ધા કર્યો. લોહીલોહાણુ શાહની આંખો હવે લાલચોળ થઈ ગઈ. એણે પાસે ઉભેલા પોતાના સૈનિકાને એને જીવતી પકડી લેવાનો હુકમ કર્યો. થમુના વીર બાળા ! એકલે હાથે એ પાંચ પાંચ કદાવર યવન સિપાઈઓ માથે નિર્ભયપણે ટકકર ઝીલવા લાગી પણ આખરે એની તેજસ્વી તલવાર તલવાર માથે અથડાતા એના કોમળ હાથમાંથી છટકી જમીન ઉપર પડી ગઈ. અને એ ફરી પાછી એને ઉઠાવવા નીચી વળી ત્યાં તો એને પાછળથી પકડી લેવામાં આવી શાહના હુકમથી એ ઝૂંની સિંહણુ-સુતાના હાથ પગ મજબૂત રીતે બાંધી એને બંદીની તરીકે બાદશાહી તંમુમાં લઈ જવામાં આવી.

અને ખરેખર ! જો એ દેખાવડી દેહલના લાખ, બદલારી અને પ્રભાગુમારી પ્રીતીઓ લઈ ન જઈ હોત, તો જરૂર એજ કાણે એનો

શિરચ્છેદ કરાવી નાખતા શાહ વિચાર સરખાય ન કરત. પરંતુ એની ખૂંચમુરતીના તેજે એની આંખોને આંજી નાખી, એના સૈન્યના કેફે એના કોપની મસ્તીને શાન્ત પાડી એને ઉગારી લીધી. અને એજ મોહવિકારની ખુમારીએ શાહને પાછળથી શોષવું પડ્યું.

ખીજી સહવારે યુધ્ધમાં પકડાયલા તમામ ક્રેદીઓ તથા બંદીની યમુનાને લઈ મહમદશાહ દિલ્લી તરફ ઉપડી ગયો. દિલ્લી ગયા પછી એણે વિજયનો કિસ્સો ઉજવવા એક ભવ્ય દરબાર ભર્યો. લઘાઈમાં જીવતા પકડાયલા મરેઠા વીરોને એક પછી એક ન્યાયને માટે દરબારમાં લાવવામાં આવ્યા. ઈસ્લામી મઝહબ સ્વિકારી પોતાની સેવાકરવાની શર્તે જીવતદાન બક્ષવાની એક માત્ર વાત ત્યાં શાહે રજુ કરી. પરંતુ એમાંના એકેએક ધર્મ અને દેશપ્રેમી વીરે એને ઠોકરે મારી-એનો ઇન્કાર કર્યો.

એ પછી વીરાંગના યમુનાનો વારો આવ્યો. બાદશાહ એની વીરતા અને સાહસિકતા ઉપર નહિ, પરંતુ એના ઉગતા યૌવન અને સૈન્યની ઉપર ઘેસો થયો હતો. એ આપ્તીન બનેલ આશકે એને સમજાવી જોવા ફરીથી પ્રયત્ન કર્યો. “યમુના! તું યુવાન છે, સુદર છે. અને સમજી છે. હું તારી એ સુંદરતાને છૂંદી નાખવા નથી માગતો. હું તને ચાહું છું. જો તું મ્હારું જનનખાનું શોભાવવા તૈયાર હોય, તો હું તને તેમજ તારા આ તમામ જાતિભાઈઓને-કૈદી સૈનિકોને જીવતદાન બક્ષવા તૈયાર છું. ફક્ત તારા હા-ના ના એક જ શબ્દ ઉપર આ સેંકડો શૂરવીરોના જીવન-મરણનો સવાલ છે.”

“અને હું ના પાડુ તો...”

“તો તારી આંખ આગળ જ એ તમામને કતલ કરવામાં આવશે, એટલું જ નહિ બલકે તને પણ બળાત્કારે ભ્રષ્ટ્ર કરી મ્હારી મુરાદ આપ્તરે પણ હું બર લાવીશ....”

“ બસ, એજ છે કંઈ બીજું ? ” યમુનાએ વિદ્વલ શાન્તિથી જવાબ વાળ્યો.

“ એજ. પોતાના અને પોતાના પ્રેમીઓના પ્રાણ કરતાં દુનિયામાં માણસને બીજું શું વિશેષ પ્રિય હોઈ શકે ! ”

“ માન, આખર, ગૌરવ, ધર્મ અને ટેક. સુહૃદાન સાહેબ ! જીવન અને મૃત્યુ એ બે તો વિદ્વલ મામુલી ચીજ છે. મૃત્યુ એ બહુ બહુ તો જીવનનાં છેલ્લાં ક્ષણોને ઘેરી જશે. પરંતુ આખર, ધર્મ અને ટેક તો મૃત્યુ પછી પણ એવા ને એવા જ અખંડ કાયમ રહેશે. ”

“ યમુના ! યમુના ! મૃત્યુની કારખાંડી પાડીઆરીઓ મક્કતમાના કિસ્સા તોડી નાંખે છે. સીતમતી મપાડી પર પડતાં ધર્મ અને ટેકના પાણી ચરી જાય છે. આફત અને આંસુઓની હિલની વરાળો સત્યા-સત્યની સમજશક્તિને સ્થિર કરી સહનશક્તિને દગાડી-ટોલાવી નાંખે છે. માટે જવાબ આપવામાં જે પગલું ભરે, તે બહુ જ જોઈ વિચારીને ભરજે. ”

શાહના સમશેરની ધાર જવા શાળોએ યમુનાના હૃદય ઉપર કદ જ અસર ન કરી. એની ફવારી સરખી ન ફુજી-ન ધડકી. એને પોતાના પ્રાણની મુદ્દલ દરકાર નહોતી, પરંતુ પોતાના જ્વલિતધુઓના જ્વન અને પોતાની પ્રતિજ્ઞા એ બંનેનો મુકાબલો કરવાનો હતો. બંનેમાંથી એકની પસંદગી કરવાની હતી. થોડી વાર સુધી એના હૃદયમાં વિચારોનું મથન ચાલ્યું. છતાં એના હોઠ ન હાલ્યા. એ એમને એમ સ્થિર હિલી રહી. એને અવાચક બનેલી જોતાં જ કંઈક પીગળેલી ધારી પોતાના શાળોની વધુ અમર કરવા શાહ બોલ્યો :

“સમજ્યો, યમુના ! તું આ બધા વચ્ચે કદાચ મ્હારી માગણી સ્વિકારતાં અચકાતી હોય, અમર તો ત્હારે કંઈ આ બાબતમાં વિચાર કરીને જવાબ આપવો હોય, તો મ્હને પણ ઉતાવળ નથી. હું એક બે દિવસ થોભી જઈશ. પ્રતિહાર ! જાવ કેદીઓને પાછા લઈ જાવ, અને આ છોકરીને બંધનમૂકત કરી શાહી મહેલમાં ઉતારો આપો. સાંજના કલખાનાના યોગાનમાં એ બંધાને હાજર કરી મ્હારા છેલ્લા હુકમની રાહ જોજો. અને સુંદરી ! આ શાહ પણ ત્હારી તરફથી એ દરમ્યાન છેલ્લો સંતોષગ્રસ્ત જવાબ મેળાવવાની આશા રાખે છે.”

“ખબરદાર...મ્હને શાહી મહેલમાં લઈ ગયા તો !” અત્યાર સુધી શાન્ત થઈ ઉભેલી યમુના પ્રતિહારને પોતાની પાસે આવતો જોઈ હવે ગઈ. “હું એવી લાલચુ નથી. મ્હને તમારા શાહી સન્માન નથી જોઈતા. શત્રુના સ્વાર્થથી બરેલાં સ્વાગત ન સમજી શકે એટલી બધી નાદાન આ યમુનાને ન સમજતા ! ક્યાં સ્વતંત્રતા ! ક્યાં કેદખાનું ! બંસ બેમાંથી એક જ મ્હારે જોઈએ છે, અને જે શાહ મ્હને મ્હારી ઈચ્છા મુજબ બળાકારે શાહી જનાનખાનામાં ધસડી જશે, તો હું ખુલ્લી રીતે પડકાર કરીને કહું છું, કે હું દેખીશ તેનું લોહી પીશ. મ્હને તમારા સુવર્ણ-પિંજરામાં છુટી મુકવામાં તમે સાર નહિ કાઢો. સમજ્યા ?”

“ઓહો ! એટલું બધું ગુમાન !”

“એ તો સિંહજીના સંતાન જ ગઈ જાયો, શિયાળવાના નહિ.”

“તો સાંજના આલમ પડશે. સેનાપતિ ! જાવ, એ છોકરીને પણ આવી જ બંદીની દશામાં કારાગૃહમાં પૂરો અને મજબૂત મ્હેરો રાખો.”

“જેવી આશા.”

“ એક નાદાન ઊઠરીથી શાહ એટલો બધો ખ્મીએ છે ? ”
યમુનાએ જતાં જતાં મર્મવેધી ટકોર કરી.

“ શું કરે ? શાહને એના આ શબ્દો તીણાં તીર જેવા ખૂંચ્યા, પણ એ અપમાનનો ધુંટડો એ ગળી ગયો. રાક્ષસી હૃદયનો પિશાચ પ્રતિહાર દોરકું બાંધી યમુનાને કેદખાના તરફ ધસડી ગયો. શાહ તરફ પાછું જોઇ તુચ્છકાર ભરી આંખે મોઢું મલકાવતી એ વીર અને સાહસિક બાળા પોતાની અધારી કોટડી તરફ આસતી થઇ.

એને પૂર્યાંને ભાગ્યે જ પાંચેક મીનીટ થઇ હશે, ત્યાં તો દાર પાછા ખપ્પડ્યાં. અભાગીની યમુનાની વિચારમાળા તૂટી ગઇ. એક દબ્બદબા ભરેલી યવન રમણી અંદર દાખલ થઇ. એની સાથે બે બાંદીઓ અને બે પહેરેગીરો હતા. યમુના સમજી, કે ‘ એ બાદશાહની બેગમ હશે. ’ ઉગરવાની-નહાસી છૂટવાની ઇચ્છાએ એણે આશાભરી આંખો ખેંચી ખેંચીને એના તરફ જોયું. આવનાર મહમદશાહની માનીતી બેગમે એક તીરછી નજર એની ઉપર નાખી. એ બોલી: “ યમુના ! ”

સ્વર કઠોર પરંતુ પરિચિત હતો. યમુનાએ એને ધારી ધારીને જોઇ, ઓળખવા પ્રયાસ કર્યો. પરંતુ ન ઓળખી શકી. “ એજ...હશે...ના...ના...કોણ...જાણે...કેમ કહેવાય ?... ” એનું મન ભ્રમમાં પડ્યું. એટલે તો એ રમણી લાલચોળ આંખે ફરી ગઈ. “ યમુના ! મહેને ન ઓળખી ? હું યશોરાવની..... ”

અને એના મોઢામાંથી હજી બીજો શબ્દ પૂરો બહાર નીકળે, તે પહેલાં તો યમુના અશ્રુભરી આંખે એના પગમાં પડી. ગદ્ગદ કંઠે બોલી: “ કોણ...બહેન...યશુ..... । તું અહીં ? આ પોષાકમાં ! ” એના હૃદયમાં ઠંઠક છૂટકારાની આશા જન્મી.

“હા...ત્હારા યશવંતે જેને દગો દઈ, જેના પ્રેમને ઢોકરે માર્યો હતો, તે જ આ ત્હારી દુસ્મન બનેલી યશોદા ! યમુના ! ખૂંદનપાણીના સંબંધ સંભારવા હું આજ નથી આવી....”

“ત્યારે ? ત્યારે ?”

“વૈર લેવા ! કીનો લેવા ! હૃદયની ધગધગતી આમ યૂગાવવા ! જંને માટે મ્હું આ ગમ્યા આ સ્થાન અને આ વેશ શોભાવ્યા, તે મ્હારા મનની મુરદ પાર ઉતારવા હું અત્યારે જન્મ રહી છું. આજ હું બ્રાહ્મણની માનીતી બેગમ છું, સત્તાધીશ છું. તું તેમજ ત્હારો યશવંત બંને મ્હારા હાથમાં છે, બંદકે મ્હારી દયા ઉપર છે. મ્હને હાથૂત કરનાર મ્હારી સ્નેહની કૃણી ક્યારીમાં બેવશાઈની કુહાડીના ધા મારનાર એ પાપાણુહૃદયી પ્રેમીનું ગર્વિષ્ટ મસ્તક આજ મ્હારા ચરણમાં ચૂકવવા હું જન્મ રહી છું. એક વખત આ દેહ-ડાળ એને નમતી હતી. આજ એ જ દેહ-ડાળ પાસે એ નમાવનાર નમશે.”

જે પ્રેમની તરસી હતી...તે લોહીની તરસી બની.

જે સ્નેહની બાંદી હતી તે શાહની બેગમ બની.

જેની ચરણુરજ ચૂમતી તેનેજ ઢોકર મારવા,

જેને સદા સંભારતી...તેને જ બસ સંહારવા,

પાપાણુનું હૃદયું કરી...નિષ્કૂર નયને જાઉં છું,

એ ક્રાંત્ય પર કાતીલ આ હીરાકણી અજમાવું છું.”

એણે કમરપટામાં ખોસેલી ચક્રચક્રતી કટારી બહાર ખેંચી કાઢી.

ઉશ્કેરાયલી હાલતમાં એ આગળ ખોલી: “યમુના ! મ્હારી સ્નેહની આંખોમાં તેં શૈકંયની શૂળો ઘેંચી છે. એનો બદલો હું આજ બરાબર લઉં.

૩૬]

હેલ્સા આંસુ

વર્ષોથી હું આશા તણા જે તાર પર વળગી રહી,
જે શત્રુતાની આગ શેમેરોમમાં સળગી રહી.
ક્યારે પડેલા આંખમાં જે પાંપણે પીંખી રહો,
જવાળામુખી જે વેરનો...આ દીલમાં ધીખી રહો.
આંખો સૂજેલી આજ એના આંસુથી રૂઝાવું છું,
બળતું હૃદય એના ઉકળતા લોહીથી ઝૂઝાવું છું.
નિર્દય થયો, તો એ તો નિર્દય હું આજે થાઉં છું,
એણે મ્હને લૂંટી તો એને આજ હું લૂંટાવું છું.”

“નહિ...નહિ...યશુ...મ્હને યશોદા ! એટલી બધી સંગદીલ
તું ન થા...એમાં એમનો નહિ...પરંતુ...મ્હારો અને મ્હારા બાપનો
અપરાધ છે...”

પરંતુ યમુનાના એ આજીવનમાં શબ્દોએ યશોદાનું રૂંધાકું
નરખું પણ ન કંપાવ્યું. એણે સાથે આવેલા સૈનિકને હુકમ કરાવ્યો:
“મુલતાન ! એને પણ સાથે લઈ લે...એ પણ એની સગી આંખે
આજ મ્હારો-એક અમળાનો કાનો જરા જુએ તો ખરી...”

“ઓહ ! નહિ...નહિ...મ્હારાથી એ નહિ જોવાય.....”
માલસિક અને શુરવીર યમુનાની આંખમાં આંસુના ધોધ ઉભરાયાં.

પણ એનું સાંભળે છે જ કોણ ? યશોદા ઉઠે યશવંતી દમ્ભમાં
હુકમ કરાવી આગળ ચાલતી થઈ. યમદૂત જેવા સૈનિકોએ એની
પાછળ યમુનાને ધસડવા માંડી.

—❖ એ યશોદા ઉઠે યશવંતી કોણ ? ❖—

શોભા! તારી ઇચ્છા આજ પૂરી થઈ છે. જે યશવંતને તમે જીવતો પકડી તારા ચરણમાં નમાવવાની ચૂક મહારી પ્રેમી માંગણી કયૂલવાનું વચન આપ્યું હતું, તે મુજબ યશવંત બીજા કંદીઓ સાથે જીવતો પરહેજ થયો છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તારા પ્રેમમાં પથર થઈ પડનાર તારી આંખોની શૂબ

જેવી મુના-સરદાર મહારાવની પુત્રી અને અને યશવંતની વિવાહીત પત્ની પણ અત્યારે મહાર કંદખાનું શોભાવે છે. તું મહારી માથ, એટલે હું એને પણ તારી બાંદી તરીકે તારા પગની મોજડી સાથે કરવા સોંપીશ... ખોલ એથી વધારે આ મહમદશાહની પાસે એની બાનીતી બેગમ બીજી શી આશા રાખે છે, વાર ?”

“યશવંત પકડાયો ? અને યમુના મહારી દાસી તરીકે હાજર થશે ?”

“હા, ...”

“તો તો એ મને પણ મહારી કંદે હસી શકવાની નથી.

બેગમ બનીશ, એમ મહારી બાંદી બનશે. વેરની ધગધગતી આમ

એના આંસુઓથી હું વધારે બનીશ... પણ પેશા... આશરવ...”

“ધાયલ થઈ આવવાની માફક નહાસી ગયા. મહારાવ માર્યો ગયો. હવે ત્યારે ડરવાનું કંઈ જ પ્રયોજન નથી. આજ રાત્રે જ શાદીની પવિત્ર માંદથી તું મહારી સાથે જોડાઈ જશે. બસ...પછી દિલ્હીશ્વરની માનીતા બેગમનુ નામ લેવાની પણ તાકાત ટ્રાણ ધરાવે છે ? માટે યશોદા ! આ રાજપૂતી પેશાકને હવે આજથી તિજાંગલી આપી ત્યારા વચન પ્રમાણે તું એક સુલતાનની સુલતાનાને હાજરે એવાં વચન પોષાકથી ત્યારી આ કાંચનવર્ણી દેવને શણગારી તૈયાર થઈ જા. એટલામાં તું પણ કાજીને નીકાલ પઢાવવાની યોગ્ય તૈયારીઓ કરવા કર્હી દઉં છું.” એટલું કહી આદશાદે દરવાજો ડિબલી આંદીને બૂમ મારી, કહ્યું : “જાનને જઈને કહે. કે આદશાલ સલામતનો હુકમ છે, કે એમના નવા બેગમને માટે જાનાની પોષાક અને જરૂર-ઝવેરાત હમણાં હમણાં મોકલાવી આપે.”

આંદી મસ્તક નમાવી આજતી થઈ. શાહે પણ હસતે મુખે “હાર જવા એક પગલું ભર્યું”, ત્યાં યશોદા બોલી : “નામવાર શાહ! તે પહેલાં મહારી એક બીજી માગણી છે.”

“તે શું ?”

“મદને એકવાર એ બનેન મદાર અભિમાની મસ્તક અને સત્તાનો દોર બનાવવા એમને મળી આવવાનો પગવાનો મળવો જોઈએ.”

“પરંતુ એ પહેલાં એક વાર નીકાલ પઢી શાદીના પવિત્ર બંધનથી તું મહારી માનીતી બેગમના પદને શોભાવ. બસ...તે પછી મહારા તમામ સેવકો અને આંદીઓ ત્યારી ખિજમનમાં હાજર થશે. ત્યારે પડતો મોત્ર ઉઠાવી લેશે. મહારી માલીકાની એકેએક છૂપામાં છૂપી જગ્યાએ જવા આવવાની પણ તહેને છૂટ મળશે.”

આંસુનો અભિષેક.

[૩૯]

મહમદશાહ એટલું બોલી ચાલતો થયો. એના ગયા પછી એ બ્રાહ્મણ-કન્યા યશોદા મશરૂના ગાલીચા ઉપર પડી ઉંડા વિચારમાં લીન થઈ ગઈ. જ્યારે બાંદીઓએ આવી એની આગળ કીમતી જરીયન પોશાકનો થાળ મુક્યો, ત્યારે જ એની વિચારમાળા તૂટી ગઈ. એક બાળુ ધર્મત્યાગ અને બીજી બાળુ વૈરની આગ ! બંને એના અંતરને હચમચાવી રહ્યા હતાં. આખરે વૈરના આતશે ધર્મ અને આખરની ચીનગારીને દબાવી દીધી. બાંદીઓ એને બાદશાહની માનીતી બેગમના પોશાકમાં શણગારી ત્યાંથી ચાલતી થઈ. ધર્મબ્રષ્ટ અને જ્ઞતિબ્રષ્ટ થઈ એકને માટે પોતાના અનેક દેશબાંધવોને દગો દેવા તૈયાર થતાર એ યશવંતીનું પાપી હૃદય એને અંદરથી ફેલી ખાવા લાગ્યું. ઉપરથી એના હોઠો ઉપર કીનાતું ભયંકર હાસ્ય વિહસી રહ્યું હતું, પરંતુ અંદરથી એની આંખમાં ઝળઝળીઆ આવતાં હતાં. છતાં એ અંદર ને અંદર સમાતાં આંસુઓ હૃદયની ઉંડાણમાં નરવરની લાગણીઓ ઉપર વિજય મેળવવાને સમર્થ ન નીવડ્યાં.

બાંદીઓના ગયા પછી એ જરીયન પોશાકમાં ઝળહળતી યશવંતી એકલી પડી. એ સ્વગત બડબડવા મંડી : “પણ એમાં મ્હારો શો વાંક ? એણે જ્યારે મ્હારૂં આંખું જીવન બરબાદ કરીધું, ત્યારે મ્હેં એને એકમે છૂંદવા આખી પેશ્વાઈને ઉંધી મારી. એણે મ્હારૂં અપમાન કરતાં, મ્હારૂં દીક્ર તોડતાં વિચાર ન કર્યો, તો પછી હું એના હૃદયની લાગણીઓના ચૂરેચૂરા કરવામાં શા માટે પાછી પાની કરું ?

કુમળી કળી પર ગૂંજવા પ્રેમી મધુકર આવતો,
સદૈશ સુંદર રોહીનીના સર્વદા એ લાવતો.

પરિમલ સુધા-રસ પાછ હું સત્કારતી મહેમાનને,
ને રોહીથી સ્વિકારતો એ પણ હૃદયના દાનને.

પણ બ્યારથી ખીલ કલિકા આંખમાં એને વસી,
બસ ત્યારથી જૂની પ્રીતિ એના હૃદયમાંથી ખસી.

x x x x
અફસોસ! બેદરકાર થઈ એ બેવકા છોડી ગયો,
પ્રેમી કલીની પાંદડીએ પાંદડી તોડી મેળા.
દીલે દયા આવી ન જોને દગો દમ કરમાવતા,
શી લાગણી ફરો થાય એ શયનાનને શરમાવતા ?
ચૂંટી લીધી એણે અભાગી આ જીવનની આશને,
ચૂંટીશ આજે હું હવે એના જ છેલ્લા શ્વાસને.

જો કે એ એક કારાને ચૂંટી નાખવાને માટે બોળ સેકરો
અને હજારો ફૂલોનો ભાગ આપવો પડ્યો, આખો મરેહી સત્તાનો
લીલોલમ બગીચો ઉજ્જડ અને વેરાન કરી નાખવો પડ્યો, એ અધરિતજ
થયું, છતાં પણ ઇતિહાસમાં આગળ એમ ક્યાં નથી થયું ? વરસોથી
થતું આવ્યું છે અને થયું.

એક જ સીના માટે હજારો રાક્ષસો રણમાં પડ્યા,
એક જ હિપા માટે હજારો યાદવો યુધ્ધે ચઢ્યા.
મેવાડની કૃષ્ણા કે જોણે ઝેર પી જીવન હર્યો,
લાખો યિતોડી વીર વાંચો પદ્મિની માટે મર્યા.

x x x x
કાકુની એક જ કાંસકી એ નાશ વલ્લભીપૂરનો,
ને મદ ઉતાર્યો માધવે ગૂંજરાતના એ વરનો.
સરદાર્યા માટે સૂતા લાખો શૂરા સંઘ્રામમાં,
ને સિદ્ધરાજે શું કર્યું ? એ રાણકીના નામમાં ?

રૂપનગરની રાજકન્યા કાજ આલમગીર લલ્યો,
રાજા પતકનો ભદ્રકાળી કાજ પાવાગઢ પડ્યો.
ઇતિહાસની આ આરસીમાં એટલું જોવાય છે,
કે એક જીવન-નીરમાં ત્રાળોએ જીવન ધોવાય છે.

હું આમાં નવી જલ કે નવું પાપ શું કરું છું ? જેમ સ્ત્રીના પ્રેમે સ્વર્ગના નન્દનવનો ડોલાવ્યાં છે તેમ તેના વૈરે જલજલા સામ્રાજ્યોના પણુ બૂકા કરી નાખ્યા છે. ધ્રમર જંગ્યા એ એવકા ને નગણા પૂર્યો ! એમને ફૂલે ફૂલે ફરવાની સત્તા ! પાંદડીએ પાંદડીએથી પગરાટ ચૂસવાની સ્વતંત્રતા ! અને અમારાં રસભર્યાં જીવન ! અમારા એક-સૌરભભર્યાં નાભૂક હૃદય ! જે એકને જ રહે ! એકમાં જ રમે ! અને એકને જ નમે ! તેમ છતાંય તેમની એમને પરવા મરખી નહિ એક, સૌરભ, અને સૌન્દર્યની છોળો ભરી ભરી કેડાડનાર. સુધા શા શીત અને મધુર રસના ટીપાંએ ટપકાવનાર, અમારા નાભૂક શરીરને શરમાવાનું અને કરમાવાનું સ્થાન, ન્યાયે રંગે, સૌરભ અને સૌન્દર્ય બૃટનાર, રસના ઘૂટડા પીનાર એ સ્વચ્છન્દા આત્માઓને સત્તા અને સ્વામીત્વના આગ્રહ લઈ અમારી ઊપર સ્વાર થવાનું સન્માન ! આહા ! કેટલો બધો પક્ષપાત ! અસ...આજ હું એ પ્રેમીના હૃયાં ચીરનાર, કંઠાર હૃદયના પૂર્યોને શીખવીશ, સમગ્નવીશ, કે આશાભર્યા-દુઃખાયલાં-તરછોડાયલાં-ધાયક દીક્ષોની વેદના કેવી કાતીલ અને કેટલી દારી હોય છે?....."

એતું અન્યાયથી સીઝતું હૃદય હજી આગળ ઉડતી વરાળો કાઢતે, પરંતુ એટલામાં એક બાંદીએ આવી ' બાદશાહ સલામત શાહી દરબારમાં શાદીને માટે આપની રાહ જુઓ છે ' એવો સંદેશ સંભળાવ્યો.

મચ્છા અને અનિચ્છાના મોજામાં ડોલતી એની શરીર-નાવડી સમુદ્રના કિંડા જળમાં ઝંપાપાત કરવા આંખો મીચીને તૈયાર થઈ. તૂટેલે હૈયે અને લથડને પગે એ યશોદા ! એ યશવંતી ! એ આદ્યાણુકન્યા ! અવ્યવસ્થિત યઈગએલા વસ્ત્રો ઠીક કરી સાવધ યઈગઇ. બાંદીએ એના મોઢા ઉપર સામ્યાં મોતીની સંરથી બરેલો બારીક ખુરખો નાખ્યો. યશોદા નહિ પણ દિલ્હીપતિના જ્ઞાનખાનાની એક પડદાનશીન બેગમ અમીનાએ હવે રહામે લટકતા બવ્ય આયનામાં પોતાનું નકાબપોશ વદનચંદ્ર છેલ્લી વારને માટે નિહાળી લીધું. પછી એ બીની આંખે, બીને હૃદયે અને મંદ પગલે બાંદીની પાછળ પાછળ ચાલતી થઈ.

*

*

*

*

શાહી મહેલની ઝળહળતી રોશનીમાં સંકડો સરદારો અને સૈનિકોની જયગર્જના વચ્ચે માલવીએ મહમદશાહનો હાથ યશોદાના હાથમાં મૂકી તેને અમીના બેગમને નામે સંબોધી. દિલ્હીની માનીતી રાજ્યરાણીનું તાજ તેને માથે મૂકાયું. અમીનાની આંખમાંથી એ વખતે આંસુના બે ટીપાં સરી પડ્યાં. હર્ષના હશે કે શોકના ? સુખના હશે કે દુઃખના ?

શાહીની પવિત્ર કિયાની પૂર્ણાદ્રિતિ થતાં તમામ પરોણાઓ અને સ્નેહીમિત્રો આદશાહી મિજલસમાં ખાણું લઈ તથા ભેટ-સોગાદો નજર કરી એક પછી એક છૂટા પડ્યાં. એકાન્ત મળતાં જ એ રંગીલા આદશાહે પોતાની નવ-પરિણિત બેગમના મોઢા ઉપરથી બારીક ખુરખો ઉચ્ચે કર્યો. તેનો એક હાથ પોતાના હાથમાં બાંધી બીજો ખભા ઉપર મૂકતાં એ વાસનાનો અધીરો અને આંધળો કોડો એના ધર્મ અને શિયળને ડાઘ લગાડવા, અધરામૃતનું

પાન કશ્વા ધીરે રહીને આગળ વધ્યો. પરંતુ એજ વખતે કોણ જાણે કેમ તે એ બ્રાહ્મણ કન્યાને શૂર છૂટ્યું. બાદશાહના બાહુ પાશમાંથી બળપૂર્વક છટકી દૂર થતાં એ કંઈક કોમળ, કંઈક કોષલયાં તો કંઈક સત્તાસૂચક સ્વરે બોલી: “સખૂર કરો. શહેનશાહ ! મહારી શર્ત મુજબ મહારા ધર્મ અને દેહના દાન હું આપને કરી ચૂકી છું. પરંતુ તમે તમારી શરત હજી પાળી નથી. એક વાર મહને મહારા એ બે કૈદીઓની મુલાકાતે જવાની, તેમને નજરોનજર જોવાની, તેમજ મહારી સન્તાનો મુસવાટો બતાવી મહારા અપમાનના બદલામાં તેમને યોગ્ય શિક્ષા કરવાની પરવાનગી મહને મળવી જોઈએ.”

“બહીજ ખુશીથી, અમીના ! ખ્યારી ! આ મહમદશાહ ત્હને અત્યારે આ પળેજ એની મુલાકાત કરાવી આપવા તૈયાર છે. દિલ્લીશ્વરની માનીતી બેગમના મુખ-બહાર પડતો બોલ ઉઠાવવા મહારા તમામ સૈનિકો તથા સરદારો તૈયાર છે. લે, આ મહારી રાજમુદ્રિકા, અને એ બતાવી તું હવે જ્યાં જવું હોય ત્યાં ખુશીથી જઈ શકશે. પરંતુ...તે ખેલાં ત્હારે મહારી એક બીજી માગણીને માન આપવું પડશે.”

“તે શું ?”

“થશવતનું તુ ત્હારી ઇચ્છામાં આવે તેમ કર, પરંતુ અબાગીની ચમુનાનો વાળ પણ વાંધે નહિ કરવાનું ત્હારે મહને વચન આપવું પડશે.”

“કારણ ?” શાહની આ શરતે એ વહેમાઇને ચોંકી.

“કારણ હું એનં જનથી મારી નાખવા નથી માગતો..”

“ત્યારે શું એની સાથે પણ શાહને શાદી કરવી છે ? અમીનાએ શાહના નીચ આશયનો સ્કેટ કર્યો.

“ ના...ના... તારા સમજવામાં ભૂલ થાય છે એને ધમતું અને ગતિનું ધમતું છે. એ મહેને અને ત્હને તિરસ્કારે છે. હું એને વટલાવી તારો બાંદી બનાવી એનું એ અલિમાન ઉતારવા માંગુ છું... એટલે જ.... ”

“ બસે, મહેને તો થશવત સાથે કામ છે, થમુના સાથે નહિ. ”

“અરે કોણ છે હાજર ? ” શાહે બૂમ મારી.

“હ...હજુર...” બહાર ઉભેલા એ યવનદૂતોએ આવી શાહને સલામ કરી.

“ગય, તમારી આ નવી બેગમની આજ્ઞાને માન આપી એમને પ્રેરના સન્માન સાથે કારાગૃહના કેદીઓની મુલાકાત કરાવ. ”

“ જેવો જહાંપનાહનો હુકમ. ”

અને બીજી જ પગે એ ચાલાક ચતૂરા ! મહમદશાહ તરફ ફરો. એક તીરછું નયન-બાણ ફેંકી મોહું મલકાવી એ દૂતોની સાથે ચાલતી થઈ. દિલ્લીપતિ એના એ આંખોના પ્રશિરાએ અને આંખાં દાસ્યે પાણી પાણી થઈ ગયો. ફક્ત એક જ દિવસ માટેની સ્નેહ વિનાની સ્વાર્થ પૂરતી જ આ શાદીની રમત હતી ! ચાલાક ચતૂરાનો આ એક સ્ત્રી-ચરિત્રના ચેતરંજનો દાવ હતો.

❀❀❀ પૈરની આગમાં મનુષ્યો શું નથી લેખી દેતા ? ❀❀❀

હાદુર પેશ્વા ખાજરાવંતા દરબાર ડાખા અને જમણી આબુએ એસનાર જે શૂરા સરદારો શોભાવતા હતા. એકનું નામ મહારાવ અને બીજાનું નામ યશોરાવ. બંને અનુભવી વયો-વૃદ્ધ અને એકેકના સ્નેહી હતા. મહારાવને સંતાનમાં માતા વિનાની છતાં પુત્રની ખોટ

પરી પાડનાર શૂરવીર સાન્દર્ભસંપન્ન અને યુવાન એવી એકની એક પુત્રી યમુના હતી, જ્યારે યશોરાવને પણ લગભગ એજ ઉંમરની દેખાવડી પરંતુ સ્વભાવે કંઈકે કિનાવળી અને હિંચાંછળી કન્યા નામે ચશવંતી હતી. આ ઉપરાંત છેલ્લા મહા યુદ્ધમાં પોતાના પ્રાણપાથરનાર પોતાના જીવરજ્જન સ્નેહી ચદુરાવના એકના એક પુત્ર ચશવંતને મહારાવે પોતાની યમુના સાથે હિંચેરી નહાનેથી મ્હોટો કર્યો હતો. યમુનાથી પાંચ વર્ષ મ્હોટો એવો એ સિંહનો બાળક ચશવંત પોતાના પિતાના જેવો જ બહાદુર હોઈ, પોતાની સાથે નાયતી-કુદતી નાદાન યમુનાને બહેન તરીકે રહાતો, ને પ્રેમથી બોલાવતો. આ બંને નિર્દોષ નાદાન બાળકો શિકારની, ઘોડેશ્વારીની, નલવારની અને નિશાનબાજીની કંઈ કંઈ વીરતાભરી રમત-ગમતો રમતા. ચશવંત એને હમેશાં યમુના...યમના...અને કોઈ કોઈ વાર તો મસ્કરીમાં હસતાં હસતા

યમુને ટુંકે અને બહાવબર્યે નામે પણ બોલાવતો વૃધ્ધ મહારાવ આ હસતી-રમતી અને ઘડી-ઘડીમાં રીસાતી-મનાતી સખા-સખીની જોડલી જોડને આંખો ઠારતો, અને મનમાં કમ્મ કમ્મ અનેરી કલ્પનાના કિલ્લાઓ બાંધતો.

પણ કાળ અને કૌમાર્યના વેગને વધતાં વાર શી! જોતજોતામાં આમ સમશરખાજી અને સંતાકૂકડીની શૂરી અને સ્નેહભીની રમતો રમતાં યશવંત અને યમુના વીસ અને પંદર વર્ષની ભર યુવાનીને આંગણે અટક્યાળાં કરતાં સમજી નયનો નચાવવા લાગ્યાં. ન્હાનપણની નિર્દોષ રમત-ગમતો રમવાનો વખત હવે નહોતો રહ્યો. જે સ્નેહાળ અને નિખાલસ દિલો ગમે તે સમયે અને ગમે તે સ્થાને તોફાનમસ્તી કરતાં નહોતા અચકાતાં, તે હવે ડરવા અને શરમાવાં લાગ્યાં. યુવાન યમુના પોતાના પિતાના આ સંસ્કારી પાલક પુત્રને શુદ્ધ પ્રેમથી ચ્હાતા શીખી હતી, જ્યારે સમજી યશવંત પોતાના પાલક પિતાની આ કન્યાને ધર્મની બહેન ગણી પવિત્ર નયને નિહાળી રહ્યો હતો.

અને મહારાવને પણ યમુનાની એ પ્રેમની મસ્તી તેમજ એ સ્નેહના વીંટળાતા જતાં તોફાની તારો જોવા ગમતા હતાં. વયમાં આવેલી પુત્રીને એકાન્તમાં યશવંતને અડપલાં કરતી જોઈ એ આંખો મીંચી જતો. અને તેનું પરિણામ એ આવ્યું, કે એના અતરની અલિલાપ આખરે ફળી. યમુના-યૌવનને હિડોળે હીંચતી બાળા યશવંતને પોતાની શરીર-નૌકાનો સુકાની બનાવવા અડગ નિશ્ચય કરી ચૂકો.

એક દિવસ મહારાવને ત્યાં યશોરાવ સહકુટુંબ ભોજન લેવા પધાર્યાં. જેને અંગે અંગેથી યૌવનના ઓળાં પડતાં હતાં, જેને અણુએ અણુએથી સૌન્દર્યના ટીપાં ટપકતાં હતાં. એવી યશવંતી પણ એમની

સાથે આવી હતી. જમી રહ્યા બાદ થમુનો અને યશવંતી બંને સરખેસરખી સહીઅરો મકાનની પાછળ આવેલા ન્હાનકડા બગીચામાં ફરવા ગયાં. ત્યાં ન્હાસતાં રમતાં ને ફુલો ચૂંટી એકેકને ખીજવતાં પકડતાં બંને સહીઅરો એકેકથી વીખૂટી પડી ગઇ. અળાણી યશવંતી રસ્તો ભૂલી બાગને છેક છેડે કે જ્યાં યુવાન વીર યશવંતરાવ એક વૃક્ષને શિળે સૂતો હતો, ત્યાં આવી પહોંચી. યશવંતની આંખો એક પુસ્તક વાંચતા એમને એમ જ મીંચાઈ ગઇ હતી. યશવંતીએ એની પાસે પડેલું પુસ્તક ધીરેથી ઉંચક્યું. એ ધડીક વાર એના તેજસ્વી વદન તરફ તો ધડીક વાર એ પુસ્તક તરફ જોઈ રહી. એની આંખોમાં જોને પ્રથમ દૃષ્ટિએ પ્રેમ (Love at first sight-મળી દ્રષ્ટોદ્રષ્ટ) ફરે છે, એના ઘેન ચઢવા લાગ્યાં. એ પુસ્તક લઇ ઉભી થઈ. પાસે જ પાણીનો એક સુશોભિત ઢોળ હતો. તેની પાળ ઉપર બેઠી. પુસ્તક ઉઘાડ્યું, વાંચવા માંડ્યું.

સંસાર એટલે ?

રનેહના સિન્ધુ ! વિશ્વાસના વારિ !
 સતોષની દીવાદાંડી ! અંધમધ્ધાના ખડક !
 જ્ઞેમના વમળ ! બ્યેમના લંબર !
 જીવનના દોર ! સંસ્કારના સઠ !
 શિક્ષણના સુકાન ! વર-વધૂના હલેસાં !
 સંયમના સમીર ! ચૌવનના ઉછાળાં !
 આ પાર મહીઅર ! પેલે પાર સાસરે !

— :: જન્મે વહાવવાની :: —

● જીવન-નૌકા ! સંસાર-નૌકા ! લગ્નની-નૌકા ! ●

લગ્ન એટલે ?

દેહના નહિ પણ દીલના ઐક્ય !
 સુખના નહિ પણ સ્નેહના બંધન !
 આંખના નહિ પણ અંતરના આકર્ષણ !
 હસ્તના નહિ પણ હૃદયના મેળાપ !
 પાણીના નહિ પણ પિયુષના પાન !
 આલોકના નહિ પણ અમરલોકના જ્ઞાન !
 સ્વર્ગગંગાના નહિ પણ સ્નેહગંગાના સ્નાન !
 અસ્થિપિંજરની નહિ પણ આત્માની આજ્ઞાપાલ !
 વાણી વિચાર ને વર્તનના વિનિમય !
 પ્રભુતા અને પવિત્રતાને પથ પગલાં !
 પરસ્પરની આદર્શ બાવનાના પુષ્પ !

આવી જવાણદાર જીવન-સીટા ઉપર ચઢનાર કુમાર-કુમારિકાઓ
 તથા તેમને ચઢાવનાર તેમના વડીલ માળાગો આજ કેટલા વિચાર
 કરે છે વા ? આવી પવિત્ર ક્રિયારતના પાયા કેટલા ઉંડા નખાય
 છે વા ?

વાંચનાં વાંચતા એનું મગજ દહનના તરંગોમાં ધસડાવા લાગ્યું.
 હૃદય અવનવા આંદોલનોને ઝોલે ચડ્યું. “ આહા ! શો સુદર આદર્શ !
 શી સ્વર્ગીય બાવના ! શી ગગનગામી અને હૃદયસ્પર્શી કલ્પના ! ”
 એટલું કહીતાં જ તેનો પાળ ઉપર ટૂંકવેલો જમણો હાથ ખસી ગયો.
 સરીરનું સમતોલપાત્ર ચૂકતાં જ એ એધ્યાન શરીર લપસ્યું. હેજ
 પાણીથી ટાય સુવંી કેલસતો હતો. અંદર પડતાં જ એની સુરમ્ય
 કલ્પનાઓની એક પછી હૃદયમાં ગૂંથાતી ગાંઠ એકસામટી સરી ગઈ.
 એના મોઢામાંથી “ ઓ...અચાએ...કોઈ...” એવા તીબ્બી ગાય
 નીકળી ગઈ.

ચપળ યશવંત એકાએક ચોક્યો. હોજ પાસે દોડ્યો. નિમિષ માત્રમાં એણે યશવંતીને હોજની બહાર કાઢી એક શીળી જગ્યે લઈ જઈ સુવડાવી. એના મોઢામાં હળુ નહિ જેવું જ પાણી પેકું હોત્તથી એને શુદ્ધિમાં લાવતાં એને બહુ વાર ન લાગી. ધીરે ધીરે એની આંખોના નાજૂક પોપચાં ઉઘડવા લાગ્યા. યશવંત એ અજણી યુવતીના સૌન્દર્યનું પાન એકી ટસે કરી રહ્યો.

ત્યારે એ શુદ્ધિમાં આવી બેઠી થઈ ગઈ. ત્યારે એણે પોતાની પાસે એક અજણ્યા યુવકને ઉભેલો જોયો. શરમાતાં શરમાતાં વસ્ત્રો ઠીક કરી નીચું ઝોઢતાં એ સ્નેહભીનું અને ઉપકારવશ હેતુ બોલ્યું :
“ મહારા જીવન-રક્ષકનું નામ હું જાણી શકું છું ? ”

“ હું... મહારે નામ યશવંતરાવ... બાળા ! હું મહારાવને પાલક પુત્ર થાઉં. આપની ચીસ સાંભળી હું ઉઘમાંથી જાગી ઉઠ્યો, અને આપને હોજમાંથી બચાવવા જાગ્યશાળી થયો. ”

“ ત્યારે મહારી સખી યમુના આપની...”

“ ધર્મનો ખેંદન...થાય...”

“ વીર યુવાન ! હું આપના આ ઉપકારને બદલે શી રીતે જાણું ? ”

“ આપની ઝોળખાણુ આપીને. ”

એ પછી યશવંતીએ પોતાની ઝોળખાણુ આપી પોતાના આગમનની વાત એને જણાવી. અને થોડી વાત સુધી અમોઘા ઉભા રહ્યાં. આખરે બોલવાને બહાને યશવંતે વાત વિપાકી : “ કુમારી ! કાંઈ વાગ્યું તો નથીને ? ”

“ કુમાર ! શરીર તો સરક્ષાયું છે, પરંતુ અંતરમાં કેંકે સુઝવણીની અમર થાય છે. આપ મહારો હાથ પકડી મહેને મહારા પિતા પાસે મૂકી

આવશે ! મહારા વસ્ત્રો બીના છે. મને શીતે ફરી કંપારી છૂટે છે. મારે એ બદલવા છે.....”

“ ધરીજ ખુશીથી. ”

યશવંતે એનો નાભુક હાથ હાથમાં લીધો. “ આ...તો...” એનું મોઢું મોઢું, પણ જ્યાં ન મળ્યો. પગ એકના ન ઉપડ્યા. એકએકના નોઠા સ્થામસ્થામા એમ રહ્યા. આંખોએ આંખોને અને હૃદયે હૃદયને કંઈક છૂપા સંદેશનો લેવડદેવડ કરી. અને પછી ? એકાન્ત ! યુવાનીનો ઉછળતો વેગ ! ઉપકાર અને પ્રેમથી નાયતાં નયનોના પોપચાં ! મને-મન માફી ! એટલે હૈયે-હૈયાં...કોઠે-કોઠે અથડી પડે એમાં શું આશ્ચર્ય ?

એ યુવાન અંતર-આકાશનાં પ્રેમની વિજગીતો ચમકાશે થયો. એ પ્રકાશમાંથી આંખોને આંજી નાખે, હૃદયને વસોવી નાખે, સંયમન હયમચાવી મંદ્ર, સ્વપ્નનાને જૂઠાવી દે, અને શરમને ઢાંકી દે એવા દિવ્ય કિરણો ફટકા. જેને એ ઝીલ્યાં. અને અભોક્ષ અતરંગે પ્રસ્કની અમોલી અને ગુને પરિભ્રામમાં વાર્તાલાપ કરી લીધો. મૌન એટલે સ્વિકૃતિ ! એકસર થયાં-આપ લે થયાં યશવંતે યશવંતીનો ખીન્ને હાથ ધીરે રવીન પકડ્યો. શરમાળ કુમારિકાને સરખીભયે ગાંઠે તરૂણ યશવંતે સ્નેહની યાદગીરીની ન્હાની ગા અમન અને અમોક્ષ નિશાની-એક ચુમી કરી લીધી. ઉજ્જવળ આયનામાં શોભા ઉપ ગળાતું એક મહામ રૂપકું થયું. એને કોઈએ તો ગાંધર્વ-વિવાહ ગણો !

દેહ અને દીક્ષ બનેના દાન દેવાઈ ચૂક્યાં. વેલી રક્ષને કરતે વિંટગાઈ વળી પ્રભુતાને પંથે પગલા ભરવા...એ કુંચે ચઢ્યા લાગી અર્થાત્ કબરે આગળ વધવા પગલાં ઉપાડ્યાં.

એડલામાં યશવંતીને શોધતી શોધતી ત્યાં યમુના દોડી આવી. "યશુ...એ યશોદા... અલી યશુ..." એમ ઉપરાઉપરી ખૂબો એના મેદામાંથી ખસાર પડતી સંભળાવા લાગી. પણ પ્રેમના તોફાની સમુદ્રમાં મસ્તીની છોલોના છાંટા ઉડાડતાં આંધ પ્રેમીઓને અન્યથ જોવાને આંખ કે તરંગના ધૂ-ધૂ ધ્વનિના પડવા ઝીલવાને કાન હોય છે જ ક્યાં? તાજે પમે પાછી હતી યમુના યશવંતીને અથડી પડી. એ રસ-ઝરણું તૂટતું પુગ્મ હાથમાંથી હાથ સરી જતાં જરા ઝંખવાણું પડી ગયું. યશવંતીનું મુખકમળ નીચું નમી ગયું. દરન્માન યશવંત ધામે પગલે જોક ગાળુ ખસી ગયો. અને યમુના! એ તો આ પ્રેમ-નાટક જોઈને હોંઘ જ થઈ મઠી. એના હૃદયમાં આ દ્રશ્ય નિહાળતાં આમના ભલુકા વિહવા. આંખોમાંથી આતણની ચીણુગારીઓ ઝરપવા લાગી. અને એક તાજ તો ત્યાંથી ગાઝ્યા જવાનું જ મન થયું. પરંતુ ખાંડ જ પળે એણે એ હર્ષાનો ધુન્ડો ગળે ઉતારી દીધો. અંદરથી મળમતે પરંતુ ઉપરથી હસતે મુખે કેમ જાણે કંઈ જાણતી જ નથી. એમ એણે બ્હાલથી યશનો હાથ પકડી પૂછયું: "યશુ! ચાલને... બાપા ત્હને ક્યારમા બોલાવી રહ્યા છે, અને તું અહીં શું કરતી હતી? હું ક્યારના ત્હને શોધી શોધીને થાકી મઠી. અરે! આ શું? ત્હારા કપડાં બધાં ભોંજાયલા કેમ છે?"

યશવંતીએ નિખાકસ હૃદયે પોતાની સખીને રરતે માંકનાં પોતે કેવી રીતે હોજમાં પડી ગઈ, અને યશવંતે આવી તેને કેવી રીતે બચાવી લીધી? તે વાત મલમતે મોઢે કહી સંભળાવી. યમુનાના હૃદયમાંથી એ સાંભળતાં જ હર્ષિના ધુમાડેધુમાડ દ્રશ્ય લાગ્યા. 'યશવંતી યશવંતને સ્કાય છે,' એમ તે એના મલમત્ય વફાની વાત

કહેવાની હજ ઉપરથી જ પામી ગઇ. એટલામાં ઘર આવ્યું. યશવંતીએ યમુના પાસેથી માગીને વસ્ત્રો બદલ્યાં, અને તે પછી 'બાપ-દાદરૂં' મહારાવની રંગ લાઇ વિદાય થયા. આગળ ચાલતી યશવંતીએ પાછળ ઉભેલા યશવંત તરફ મોઢું ફેરવી ફેરવી જોવાય ત્યાં સુધી જોયા કર્યું. આખરે એ મધ્ધ, દ્રષ્ટિમર્યાદાથી દુર થઇ, પરંતુ યશવંતના હૃદયમાંથી એની છબી ન જુસાઈ.

ખીજે દિવસે મહારાવની આજ્ઞા મુજબ નિત્ય નિયમ અનુસાર યશવંત યમુનાને ધનુર્વિદ્યા શીખવવા બાગમાં લાઇ ગયો. પરંતુ આજ એનું ચિત્ત શીખવવામાં નહોતું. એને યમુનાને જોતાં જ યશવંતી સાંબરતી. એને વારંવાર નીશાનની નેમ ચૂકતો જોઇ ચતુર યમુના એના અંતરનો બેદ સમજી ગઇ. 'યશવંત પોતાને કહાય છે, કે કેમ?' એની ખાતરી કરવા એણે એક યુક્તિ રચી. એમુક પ્રજ્યાએ કિંભા રહી એણે યશવંતને સ્લામૈથી તીર ફેંકવા કહ્યું. અસ્થિર મગજના યશવંતે નિશાન તારી તીર નો છાડ્યું, પણ એટલામાં નો જાણી જોઈને યમુનાએ "હાં...હાં..." કરી વચ્ચે આડો લાથ ધર્યો. તીર એ ક્રોમળ કાંડામાં ખૂંધું. કોહીનો પ્રજ્વાલો કડયો. એક તીણી ચીમ મારી યમુના જમીન ઉપર બેસી ગઈ.

યશવંતની પ્રેમ-સમાધિ કડી ગઈ. એ એકદમ એની પાસે દોડી ગયો. બાપડો એમ સમજ્યો, કે: 'પોતાના ભ્રમિત મગજને લઇને જ આજ એ નિશાન ચૂક્યો હતો, અને એનું જ આ પરિણામ હતું.' એણે તાબડોતોળ પોતાનું વસ્ત્ર કાઢી એના જગમ કિમર મળખૂત પાટો ખાંધ્યો. માથુ પોતાના ખોળામાં નૂકી એને જાગૃતિમાં-આશુવાના કિપાયા એ કરવા લાગ્યો. યમુનાના સ્ત્રી-ચરિતની જળમાં એ આળાદ સપડાયો.

એની ધારેલી ધારણા અંતે પાર પડી. પ્રેમને ખાતર પ્રમદા કંઈ પીડા સહન કરતાં પાછી પડે છે ?

“કામ જોશે તો ?” એ વિચારમાં યશવંત લીન હતો, ત્યાં ધારે ધારે યમુનાએ પોતાની વિકારી પાપણો ખોલી. જાગૃતિમાં આવેલી જોતાં જ યશવંતે એને પોતાના ખોળામાંથી ખેંચી કરી. એ ખોલ્યો : “યમુના ! આવી નાદાની કરવાની કંઈ જરૂર ?”

“તું ભૂલે છે, યશવંત ! હું તો ત્હારા છટકેલા તીરને પાછું પકડી લેવાનો અભ્યાર કરવા ગઈ હતી, પણ મ્હને શી ખબર કે એ છટકેલાં તીર આવાં અંધ અને નિર્દય હશે ? તેને પ્રેમથી પકડવ જનારના જ કાંડા તે વિંધવા હશે !”

“દિવાનીની માફક આજ તું આ મુંડ લવી રહી છે ?”

“જ્ઞાત્રા યશવંત ! હું ત્હને આહું છું. ખરા હૃદયથી-સાચા પ્રેમથી પૂછું છું. તું મ્હારા રનેલનું તીર છે. ન્હાનપણથી જ ત્હને મ્હારે કાણું હૈયું વિંધ્યું છે, તો હવે મ્હને છોડી તું ખીજના હૃદય વિંધવા તરફ ક્યાં દોગે છે ? ત્હારું નિશાન તું મ્હારી કાકીઓમાં અને મ્હારા કાળગનમાં જ તારું.....” કહી યમુના પોતાના હાથ એને ગળે લપેટવા આગળ વધી.

“યમુના ! તું મ્હારા પાત્રક પિતાની પુત્રી છે. અલખત મ્હે ત્હને ન્હાનપણથી જ મ્હાલ છે, આપણે આચ્યકાળથી જ સાથે રમી-ખેલી મ્હોટા થયા છીએ, પરંતુ ને અધોય વખત મ્હે ત્હને વિકારી બાવનાથી નહિ, પરંતુ ધર્મજગીનીની પતિત નજરે જ નિહાળી અને આંકી છે. માટે મ્હેન !.....”

“ યમુનાએ એના હોઠો ઉપર ગોતાનો લાથ દા-વા. ” યશવંત !
 બહાલા ! પવિત્ર પ્રેમના બહેણ માનવ-જીવનમાં એક જ વાર અને તે
 ફક્ત એક જ જગ્યાએ વળે છે, એ વારે વારે ફરવાના નથી. તેમ
 પ્રેમ...સમય, સ્થાન, સંજોગ આંતરસંબંધન નથી બનેતો.....

પ્રેમતણા પરપોટા ફૂટે...મા જીવનમાં એકજ વાર !
 મધુર એવી મુગ્ધવણુ છૂટે...આ અંતરમાં એકજ વાર !
 રમણીય રસ ફુવારા વહે...રસિક હૃદયમાં એકજ વાર !
 અને કમારી નૌકા ખૂટે...રત્ન-સિન્ધુમાં એકજ વાર !

*

*

*

*

અણીશુદ્ધ યાવનના તારો...તૂટે છે તે એકજ વાર !
 નિર્મળ દ્રષ્ટિ નયનોમાંથી...ખૂટે તો તે એકજ વાર !
 આંખ-આંખને અંતર-અંતરને ઓળખતાં એકજ વાર !
 બલા બક્ષા પણ ભાને ભૂલે...તો તે આમજ એકજ વાર !

માટે યશવંત ! તું મ્હારી તરફ જો. મ્હારી આશા-કમારીને
 પ્રેમના પાણીડાં સીંચી મેં હૃદયની વાડીમાં વહેવી દે, એને નક્કરના
 ફાડીના વાથી ન નિર્મૂળ કર.

આ પાપણો ચમકી વડી છે પ્રેમના નાહકારથી.
 આ નાશીઓ ગળ્યકી ઉડી...મદુરનાં ઝાણકારથી.
 આ નાવ વટોળે ચઢ્યું છે પ્રેમના તોફાનમાં,
 મુકાન સંયમનું મર્યું છે...લાથથી એધ્યાનમાં.
 આ સદ સમજ-શક્તિ નણો તોફાનમાં તૂટી મથે.
 અદ્વસોસ ! લંબર-દોરનો આ માંઠ પાણુ છૂટી મથે.

*

*

*

*

આંખો છતાં છું આંધળી... જન્યત છતાં એલાન છું,
હિંમત છતાં લાચાર છું મનમથ તબી મહેમાન છું.
કાલી રવાં છે નીર ને કાલી રહી છે નાવડી,
દેખે છતાં શાને જગાટે વાર તુંએ આવડી ?
દૂખી રહી છું તાર ને સ્વિકાર મહારા પ્રેમને,
આ પાર પેલે પાર યસ દેખી રહી છું હું તને.

યશવંત ! બદલા યશવંત ! ત્હારી આ આત્મસખીને જીવનસખી
"મનાવ."

"હું તને પવિત્ર પ્રેમે જ જોઈ શકું છું, ચાહી શકું છું.
વિકારી પ્રેમે નહિ. માટે મહેન માફ કર, મહેન !"

"યશવંત ! ન્હાનપણથી જ હું તારા સુખ-દુઃખમાં જગીદાર
થતી આવી છું, એટલે ત્હારી કપર મદદને હક પહેલો છે."

"પણ હું મહારા એ પ્રેમનો આગે નીચ અપવિત્ર ઉપયોગ
કરવા નથી માગતો. મહારો વિશ્વાસ, મહારો પ્રેમ, મહારું દીલ હું
ત્હારી રાજપુત્રી વિના કાઢને મોંપવા કે વેચવા નથી માગતો."

"સમજ ! યશવંત ! હું યશદા કન્યા છું ગઈ ? એનામાં
પ્રત્યક્ષરતી છે, ને મહારામાં નથી ! એ ત્હને ચાહે છે, ને હું નહિ ?"

"યમુના ! ખેંદન ! હૃદયને ગમે એ જ પૂજનય. હૃદય સ્વિકાર-
કળુએ એજ મંજૂર રખાય. નયનો હરે એને જ નિહાળાય, હૈયું હરે
એજ પ્રતિમાને મંદિરમાં પવનચાય. ત્યાં આંખ જ ન હરે, હૃદય જ
ના પાડે, પગ જ પાછાં પડે, ત્યાં જોવા અને જવાની કલ્પના પણ
કેમ કરી શકાય તાર ?"

“ ન હરે—ન ગમે તો રહું. યશોદા કારશે—કિન્નારશે. આંખો અને હિંચાળાને...”

એ ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં મોઢું ચઢવી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. “અને યમુના...પછી બળશે...બાળશે...હૈયાં એ...” એમ તે જતાં જતાં બોલતી ગઈ. “યમુના...બહેન...” કરતો યશવંત બાની આંખે એને જતી જોઈ રહ્યો. થોડી વાર પછી એના પિતાના—આશ્રયનો જેમ અને તેમ જઈને ત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કરી એ દુઃખી દીકરી ઘર નરક ચલ્યો.

આ તરફ નિરાશાની આગમાં ઉકળતી યમુના એના વૃદ્ધ પિતા પાસે જઈ ફસકે ફસકે રડી પડી. પુત્રી—પ્રેમથી ભીના થએલા મહારાવે એને સમજાવી-પઠાવી એના અંતરની વાત નાણી લીધી, અને ‘યશવંત ત્હારું નહિ તો મ્હારું કશું જરૂર માનશે,’ એમ શાન્તવન આપી એને વિદાય કરી. ત્યાં તો યશવંત એના પાલક પિતાની છેવટની ઝન લેવા આવી રહ્યો.

“આવ યશવંત ! આજ આમ વસો પંડુરી ઉદારા મહેરે ક્યાં જવા તૈયાર થયો છે ?” ચતૂર મહારાવે અજાણ્યા થઈ એને પૂછ્યો.

યશવંતની આંખમાં પાણી આંધ્યાં. એણે જવાબ વાળ્યો : “પિતાજી ! હું હવે ઉંમર લાયક થયો છું, એટલે મ્હારું ગામ અજમાવવા દેશાટન કરવા જવાની ઝન ચાહું છું.”

અનુભવી વૃદ્ધ એની આંતરભાવના સમજ્યો. એ રોહભર્યા શબ્દોમાં બોલ્યો : “યશવત ! ત્હારા પાલક પિતાની આવી ઉતરતી અવસ્થામાં તું એને છોડી જવા માગે છે ? ત્હારા પિતાની જગ્યા ત્હારે શોભાવવાનો હવે સમય આવ્યો છે.”

યશવંત વૃદ્ધ મહારાવના શબ્દોનો એકે કિત્તર ન આપી શક્યો. એની આંખમાંથી દર દર પાણીના ટીપાં વડતાં હતાં. વૃદ્ધે આગળ ચલાવ્યું: “ત્યારે આગળ આવવું હોય, તો હું પેશાને કહું. તે તહને ત્યારા પિતાની વચ્ચે પાછી મોંપશે. યશવંત! વિચાર કર, તહને દુધાળીના બાળકમાંથી ઉછેરી મહેં આજ મહેંટો કર્યો છે. હવે ત્યારો એ પાલક પિતા ત્યારા તરફથી તેની આ વૃદ્ધાવસ્થામાં કશી પણ સેવાની-વડલાની આશા ન રાખે ? ”

“જરૂર રાખે...જરૂર...રાખે...પિતાજી! મહને માફ કરો અને દરમાયો. હું આપના એ અહેશાનોનો શો બદલો આપું? આપની નાં નેના કશું ? ”

“યશવંત! તું આ વૃદ્ધની હાંસી તો નથી કરતોને ? ”

“એ શું બોલ્યા ? આપૂ! જોધએ તો માયુ માગી દ્યો...”

“તો આપ વચન. યશવંત! તું બોલે છે, ને પાળે છે કે નહિ નની આજ હું કમોડી કરવા માગું છું. ત્યારી એક અણબોલ અનામતની બેબમદારી હું તહને સોંપવા માંગુ છું.”

“બુઝીથી મોંપો, પિતાજી! હ્યો, આ મહાર વચન. આ દેહમાં પ્રાણ હશે, ત્યાં સુધી હું એનું રક્ષણ કરવાના સોગમ ખાઈ છું.”

યશવંતને એવી કદપના પણ ન્હોતી, મધે પણ ન્હોતી, કે યમુનાએ પોતાના પિતાને પોતાની પ્રેમ-નિરાશાની વાત કહી દેવામાં આટલી બધી કિતાવળ કીધી હશે! તેમજ મહારાવ પોતાને પુત્ર તરીકે જ્ઞાતા હોવાથી અને પોતે હમેશા એમને પિતા કહી સંબોધતો હોવાથી યમુનાનું સમપણ પોતાની સાથે કરવાની વાત એમને મુખેથી નીકળશે. અને તે પણ આવી ચાલાકીથી. પોતાને વચનથી નાંધી લક્ષ્મી એવે:

ભણુકારે સુધ્ધાં તેના હૃદયમાં પ્રવેશી શક્યો નહોતો. એણે ભોળે ભાવે મહારાવના હાથમાં હાથ મૂકી પોતાની કૃતજ્ઞતા બતાવી. મહારાવે જૂમ પાડી: “યમુના...યમુના...”

ખીચ ૪૪ જૂમે સંતાઈને આ વાર્તાલાપ સાંભળતી યમુના ત્યાં દોડી આવી. “શું કહ્યો છો? બાપુ!”

“ત્યારે હાથ લાવ...”

યમુનાએ પિતાના હાથમાં હાથ આપ્યો. વૃદ્ધ મહારાવ યશવંતને કહેશી એ પછી બોલ્યા: “યશવંત! મહારી આ અનામત! આશા-વેલડી! હું તને હંમેશને માટે સોંપી જવા ચાહું છું. ત્યારા પિતાએ મૃત્યુ-સમયે જેટલા વિશ્વાસથી તને મળે સોંપ્યો હતો, એટલા ૪૪ વિશ્વાસથી હું આજ મહારી આ અવસ્થાએ મહારી એકની એક પ્યારી પુત્રીને તને સોંપી જવા માગુ છું. ત્યારા બોલેલા બોલને સંભારી એને સ્વિકારી સુખી કરજે. અસ... મહારી એટલી ૪૪ છેલ્લી ઇચ્છા છે.. લાવ...ત્યારે હાથ...”

વચનઅર્ધ યશવંત! એનું મોઢું પ્રતિજ્ઞાના દોરાએ સીવી લીધું હતું. એ એક પાણી અદાર બોલી શક્યો નહિ. એની આંખમાંથી ઓધાર આંસુ જતા હતાં. એ પથરના પૂતળાની માફક એમ ને એમ ત્યાં અવાચકૂં ઠરી ગયો.

“યશવંત! તું રડે છે? મહારી ઇચ્છા પૂરતાં, ત્યારે વચન પાળતાં તું અચકાય છે?”

“નહિ બાપુ! નહિ. આ યશવંત એનું વચન પાળતાં નહિ, એના પાલક પિતાની ઇચ્છા પૂરતાં નહિ, પરંતુ જેને જીવનભર સગી મળેન ગણી નિર્મળ દ્રષ્ટિએ નીર્ખા અને ચાહી તેને પોતાની પત્ની

તરીકે સ્વિકારતાં... આહ... એ શબ્દ કિઆરતાં પણ હબે કાંટા નાગે છે. ”

એના હોડો બીડાઈ ગયા. એ આગળ ન બોલી શક્યો મહારાવ લેલા થયા. એની પીઠે હાથ મૂકી એને સમજાવવા લાગ્યા: “યશવંત ! શાન્ત થા ! મહારી યમુના ત્હને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરી ચૂકી છે, એને નિરાશ ન કર. મહારી વૃદ્ધની આટલી આરા તું ન ઉથાપ. યશવંત ! બેટા ! યમુનાના સ્નેહમાં ત્હને કાંઈ શંકા છે ? ”

“પિતાજી ! જો યમુના એનું હૃદય મ્હને અર્પી ચૂકી હોય, તો મ્હને પણ કહેવા દ્યો. કે હું મહારં હૃદય કાઢી અન્યને અર્પી ચૂક્યો છું... પછી... પછી... એમાં શંકા કે આજ્ઞાની અવગણનાનો સવાલ રહેતો જ નથી. ”

“એટલે ત્હારં એમ જ કહેવું છે ને, કે મહારી યમુના ત્હને નથી ગમતી ? ”

“ નહિ પિતાજી ! એવું કશું જ નથી. મ્હે યમુનાને ચાહી છે, એને આજે પણ એજ સ્નેહથી ચાલી રહ્યો છું. પરંતુ... પરંતુ પવિત્ર નિર્મળ દ્રષ્ટિએ, વિકારી નયને નહિ જ...”

“ યશવંત ! હવે હું છેલ્લી વખત ત્હને કહું છું. કે તું ત્હારં વચન પાળવા માગે છે કે નહિ ? યમુનાનો પ્રેમ સ્વિકારી શકે છે કે નહિ ? ”

“ પિતાજી ! આ પ્રેમ નથી પણ પરાણે દેવાતો ભોગ છે. તમારૂં આ સાદસ, આ આગ્રહ... અને યમુનાની આ હૃદ... રાઈ પરિણામ નહિ લાવે. ”

“ ગમે એમ થાય, ત્હને ત્હાન વચનની કીમત છે કે નહિ ? તું મ્હને ત્હારા પાલક પિતા-વડીલ તરીકે સ્વિકારે છે કે નહિ ? ”

“ એક નહિ પણ એક લાખ વાર. ”

“ નો બસ...ત્યારે હાથ લાવ...”

યશવંતે એનો કંપતો હાથ આગળ ધર્યો. એ બ્રાહ્મણો: “ બાપુ ! અત્યારે તો નહિ પણ એક દિવસ આ મન વિનાના લક્ષ્મણ વિષમ પરિણામ આપની પુત્રીને જરૂર શોધવું પડશે. મહારા પ્રેમની આહતિ હું આપી રહ્યો છું, એના પ્રેમની આહતિ એને આપવી પડશે આપની ઇચ્છાને માન આપી હું એના શરીરને સ્વિકારું છું, પરંતુ એના આત્માને નહિ સતોષી શકીશ, એને નહિ સુખી કરી શકીશ. ”

“ એમ કેમ વાર ? ”

“ નિશાથી બ્રહ્મણ થતાં ચંદ્રિકાના ચંદ્રમાંથી અમૃતના કોરેરી બુન્દો ક્યાંથી જરી શકે ? ”

“ યશવત ! તું નો ઘેસો છે, ઘેસો. પ્રેમ એ નો માનવ-જીવનની એક જાતની માતી લીધેલી યૌવન-ધેલછા છે. ”

“ અને એ ધેલછામાં એકસો હું નહિ પણ આપની પુત્રી પણ પાગલ બનેલી છે. ”

“ તું કહી રહ્યો, હું ત્હને અને યમુનાને-તમને બંનેને સુખી જોવા સાંખા વખતથી જાંખી રહ્યો છું, અને એટલા માટે જ આજે હું મહારી પુત્રીનું વાગ્દાન ત્યારે કરી નિશ્ચિંત થાઉં છું. ”

હાથમાં હાથ મૂકાયો. યમુનાની આંખ પોતાની ધારણા પાર પડતાં અભિમાનથી નીતરી રહી હતી. યશવંતની આંખ પોતાની ભાવિ-આશાઓના ચૂરેચૂરા થઈ જતાં શોકના આંસુથી દડદડી રહી હતી. દુનિયાની દ્રષ્ટિએ આજ યમુના યશવંતની વિવાહિતા પત્ની-ભાવિ જીવનસાથી હતી ચૂકી હતી.

“યશવંત ! હવે મ્હારી સાથે દરબારમાં ચાલ...”

મુંગે મોઢે મહારાવની પાછળ પાછળ એ દરબાર તરફ ધસડાયો. એનું હિલ આજ દરબારમાં નહોતું. એના હૃદયમાં આજ સેંકડો વાંછીઓના ડંશે દેવાંતા હતા. એની આંખો આગળ યશવંતીની પ્રેમી પ્રતિમા ડોળા ધુરકાવતી ઉભેલી દેખાતી હતી. એના અસ્થિર મગજમાં ફરેક પળે “દગો... વિશ્વાસઘાત...” એવા બણકારા વાગી રહ્યા હતા. એક પવિત્ર કુમારિકાને એણે આજ ઠગી હતી. એક પવિત્ર કોલ એણે આજ નોડયો હતો. એકનું વચન નિભાવવા જતાં બીજાને દીધેલાં વચનને એ વિસરી ગયો હતો. એક દુરુર જનનવવા જતાં એ બીજા દુરુર ભૂલ્યો હતો.

એ અપરાધી હૃદય દરબારમાં આવ્યું. મહારાવની વિનંતીને માન આપી પેશાએ યશવંતને એના આપની જગ્યા પાછી સોંપી. દોરી-સંચાથી નાચતા પૂતળાની માફક એણે એ નગીને સ્વિકારી. પછી બાપ-દીકરો બંને ઘેર પાછા ફર્યાં. અને એ ચાર દિવસમાં જ યંત્રના અને યશવંતનો આ વિવાહ-સંબંધ બહાર પડ્યો. એકના હૈયામાં આનન્દની ડોળો ઉડતી હતી, બીજાના હૈયામાં “યશોદાને શો જવાબ દઉશ ?” એવી હૃદયભેદક ચિન્તાની ચિણુગારીઓ ઉડતી હતી. વિધાત્રીની ચિત્રવિચિત્ર લીલાના આ ક્રયા અને ચંચળ રંગો ! એને પથરાતાં ને ઉડતાં વાર શી ! વ્યોમમાંથી ડોડીઆં કરતી વિજળી ! એને ઝંયુકતાં ને ઝાંખી પડતાં વાર શી ? આંખો મીચી ને ઉઘાડો એટલામાં વિધિનું પાંદડું ફરે !

→ વચનને ખાતર પ્રેમનો ભોગ આપનાર આવાં વીરલાં કોકજ ! ←

ગભગ એક અડવાડિયા પડી પેશ્વા આજરાવની સાથે
 હાથપાશમાં લૂટફાટ કરતાં કેટલાંક હરામખોરોને વશ કરવા
 ગએલ યશોરાવ પોતાના પુત્રી સાથે પાછો ફર્યો. ઘેર આવતાં જ
 યશોદાએ પોતાના લખના વિચાર પોતાના પિતાને કહી સંભળાવ્યા.
 યશોરાવને યશવંતની વીરતાને માટે અન્યંત માન હોય, વળી તે
 પોતાના મિત્રનો પાત્રક પુત્ર હોવાથી પોતાની માગણી અવશ્ય માન્ય જ
 રાખશે, એવી ધારણાથી એણે તત્કાળ એ નાંખંધમાં મહારાવને ત્યાં
 પોતાની કન્યાનું શ્રીફળ દિવશનના માટે પુરોહિત સાથે પ્રદેવગયું.
 પરંતુ જવાબમાં યશવંત તો મ્હારી યમુના સાથે આજ પાંચ દિવસ
 થયા વિવાહ-સંબંધથી નેગ્રામ ચૂક્યો છે. ' એવો ઉત્તર મળ્યો.
 યશોરાવે પુત્રીને પુરોહિતનો આ સંદેશો કહી સંભળાવ્યો, પણ યશોદાને
 ગળે એ વાત ન ઉતરી. ' મ્હારો યશવંત! મ્હને પવિત્ર કોલ દેનાર
 યશવંત! એટલા જ વખતમાં આમ ફરી ભેસે! આવું અવિચારી
 અને ઉતાવળીકં પગલું ભરી ગેસે! એ બિહકુલ અસંભવિત વાત
 મનાય જ કેમ? ' તેમ છતાં પોતાના મનની સંપૂર્ણ ખાત્રી કરવા
 તેણે નિશ્ચય કર્યો, અને એક રાત્રે છાનીમાની એ પોતાના પ્રેમીના
 પ્રેમની પરીક્ષા કરવા નીકળી ચૂકા.

આ બાળુ યશવંત પણ ચમુના સાથે પોતાના વિવાહ થયા પછી હમેશાં બેએન અને ઉદાસ રહેતો હતો. તે મોડી રાત સુધી એકાન્ત બગીચામાં એકલો ઘૂમતો અને આંસુઓ વેરતો. આ દરમિયાન ચમુનાએ એનું હૃદય છતવા, એનું મન મનાવવા, એને હસીને હસાવવા બહુ બહુ પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ એનું પરિણામ શૂન્ય જ આવ્યું. છતાં પણ એ આશાભરી અને મમતે ચઢેલી હસીલી યુવતીએ એનો કંટો ન મૂક્યો-આશા ન તજી.

બપોરે યશવંતી અથવા યશોદા એ જ પાગને પાછલે દરવાજેથી ત્રાખલ થઈ, ત્યારે યશવંત એક વૃક્ષની નીચે ઉભો ઉભો ઉંડા વિચારમાં લીન થઈ ગયો હતો. ચંદ્રિકાએ પોતાની રૂંપેરી સાડીનું ધવલ પ્રતિબિંબ ચારે બાજુએ પાથરી દીધું હતું. એ એકબા સુશોભિત ચાંદરણાના પ્રકાશમાં યશોદા આગળ વધી. એનો પગ એક વૃક્ષની ખરી પડેલી સુકા ડાળી ઉપર પડતાં જ અવાજ થયો. આ ધીમા અવાજે પણ ચપળ યશવંત ચોક્યો. એની નગર આવનાર ઉપર પડી. એણે જરા સખત સ્વરે પ્રશ્ન કર્યો: “કોણ છે એ ?”

યશોદાએ અવાજ પારખ્યો. એના ફેરે સફળ થયો. મનની કારણે આટલી બધી સહેલાઈથી પાર પડતાં એ હરખાતે હૈયે સપાટા-બંધ પગલા ઉપાડતી એની છેક પાસે આવી ઉભી રહી. “એ તો હું...યશવંત ! ચોર નથી...” એણે દસમુખે વદતે માર્મિક ઉત્તર વાળ્યો.

“કોણુ યશોદા ! તું ! અત્યારે અહીં શા માટે ?”

“હને મળવા... એક ખુલાસો પૂછવા....”

“કૃપા કરી અત્યારે...આવી છે, એવી જ પાછી ચાલી જત...”

“કારણ?”

“એકાન્ત છે, રાત છે, આપણે ખને પુવાન છીએ.”

“પણ એકમેકને આહીએ છીએ, હૃદયે હૃદય દઈ ચૂક્યા છીએ, એટલે ડરવાનું...”

“હું અપરાધી છું. ચશોદા! તું જ આશાથી, જે ખુલાસાના પ્રતિજ્ઞાથી અહીં આવી છે, તે હું ત્યંત્રી કરું એમ નથી.”

“એટલે! શું મહારા યશવંત ગોવાનો પવિત્ર કોલ તોડી ચૂક્યો છે? મૃતને ખેવફા...” એની જગ્યાન અંચાણા ડાગી

“બસ કર, આગળ વધી મહારા ચીરાઈ રહેલા જીગરમાં વધુ શા ન માર, વધુ ચીરા ન પાડ. આ પ્રનામને ચાળણી જેવા થામ મએલા હૃદયમાં હવે આશા અને ઉસ્તાસનું દીપ્ત નથી રહ્યું...”

“તો શું થમુના માથેના તમારા વિવાહ-મંગલધની ચર્ચાની વાત સર્વથા સાચી છે?”

“ચશોદા! જે કે વિવાહનો વાત સદંતર સાચી છે, છતાં એમાં મહારા અનુભવિ કે પ્રતિજ્ઞાનો અંશ માત્ર નથી.”

“ત્યારે?”

“પ્રત્યેક મનુષ્ય-પ્રાણી વિધાતાની વિચિત્ર દોર પર નાચતું નિર્જીવ રમકડું છે. એ ઇચ્છે છે, એટલું મેળવી શકતું નથી; સમજે છે, એટલું સમજી શકતું નથી; જાણે છે, એટલું બધું જાણી શકતું નથી. બસ...એટલામાં જ બધું સમજી લેવાનું.”

“ઓહ...યશવંત! મહારા યશવંત! હું આ શું સાંભળું છું? તું પુરોના પથરો લેખાતાં હૃદય ઉપર એમના ચિન્હો નોટલી ત્યજી

પડતાં હશે, તેટલી જ ત્વરથી પાંખા સરી જતા હશે ? કુલે કુલે ભમી રસ ચૂસનાર ભ્રમરોને એક જ કમળની કામળતાનો ખ્યાલ ક્યાંથી હોય ? પોતાના ખ્યાલ પ્રાણ સમર્પણ કરનાર પતંગની કદર દીપકને ક્યાંથી હોય ? અસ...યશવંત ! હવે હું તમને છેલ્લો સવાલ પૂછું છું... કે કોઈ પણ રીતે હું મ્હારી બગેલી બાળ પાંખી સુધારી શકું છું ? મુગાવેલી ચીજ પાંખી મેળવી શકું છું ? ”

“ યશોદા ! હું ત્હને મ્હાતો હતો. હવે પણ ચાહું છું, અને ફિલ્લા શ્વાસ સુધી ચાહીશ...એની ખાત્રી રાખ...પરંતુ જેને માટે કુદરત જ વિરુદ્ધ છે, એને માટે હવે ત્હારે અને મ્હારે એવા વ્યર્થ આશાના ફિલ્લા ક્યાં ચળવા રહ્યા ? ”

“ એનો અર્થ એજ, કે તંકે મ્હને દગો દીધો છે. એક આશાહારી કુવતીના હેતાળ હૈયાની આશાઓના ચૂરેચૂર કરી નાખ્યા છે. પરંતુ યશવંત ! એનું પરિણામ પણ ભગદર ભાગવવું પડશે. અત્યારે તો હું જાડું છું, પણ જતાં જતાં કહેતી જાડું છું, કે હૃદયના જે નિર્મળ અને નિખાલસ પ્રેમથી હું ત્હારી પ્રતિમાને પૂજતી હતી, તે આજે ધિક્કાર ને તિરસ્કારમાં પડતા હુ હવે પાગલ બની જઈશ, અને તમારા જેવા સ્વાર્થી, ખૂચસુરતીના મુલામોને એવકા પુરોષોને વખત આવે બરાબર બતાવી આપીશ, કે અમને પણ હૃદય છે, અમે પણ પ્રેમ અને પવિત્રતાને રામજીએ છીએ. અમારામાં પણ પ્રાનો લવાની શક્તિ છે.....”

“ અને સંયમ નથી...સહનશક્તિ નથી...આત્મભોગ નથી...” યશવંતે એને ઉશ્કેરાતી બેઠા ઢલીલ ખાતર ઢલીલ કરવા માંડી.

“ એટલે ? ” યશોદાની બકરી ફરકી, એના ટોળા લાલઓળ થઈ ગયા.

“એટલે એજ, કે યશોદા ! જો તું મ્હને સાચ્યા સ્નેહથી મ્હાતી હોય, ત્હારું હૃદય મ્હને અર્પી ચૂકી હોય, તો ત્હારા મનમાંથી વૈરની ભાવનાને તિલાંજલી આપ. મ્હારા પાલક પિતાના પ્રેમને ખાતર મ્હેં મ્હારા સર્વસ્વનો ભોગ આપ્યો છે, તો તું મ્હારા પ્રેમને ખાતર, મ્હારા વચનને ખાતર ત્હારા તમામનો ભોગ આપ. આલોકમાં નહિ તો પરલોકમાં આ જન્મમાં નહિ તો આવતા જન્મમાં આપણી અધૂરી આશા પૂરાય, એટલા માટે મ્હારી મોક્ષ નામનો શરીર-અગ્રધ કરી અખ : બ્રહ્મચર્ય-વ્રતનું પાલન કર.”

“તમારો એ ઉપદેશ સંન્યાસી મહાપુરુષોને માટે ! હું એવી ત્યાગવૃત્તિ કેળવવા નથી ઇચ્છતી. મ્હારે તો છવવું છે, જોવું છે, અને ભોગવવું છે. યશવંત ! જોવાશે નહિ તો આંખો ફેડી નાખીશ. પિવાશે નહિ તો છેવટ દોળી નાખીશ. પરંતુ એ યમુનાને મ્હારી જગ્યા શોભાવતી હું કદાપી નહિ સાંખી શકું....”

“યશોદા ! યશોદા ! એ ત્હારી સખી છે.”

“સખી નહિ. આજથી શોક્ય છે, શત્રુ છે.”

“એ ભૂલી છે. તો એને ભોગવવું પડશે. યશોદા ! તું ભૂલશે તો...ત્હારો પાપ એવો જ વખત આવશે.”

“મ્હારા વૈરની તૃપા છીપાયા પછી મ્હારે ગમે તે થાય, એની મ્હને પરવા નથી...”

જેનું રામેશમ અપમાન વૈર અને યદ્ધતાની અભિલાષાએ અમિતી પેડે ધખ ધખ ધીધી રહ્યું હતું, એવી એ અંગારા એરવતી-રાતીચોળ બીલુગારીઓ ઝરપાવતી આંખોવાળી યશોદા આંખના પલકારમાં એ

સ્થાન છોડી ગઈ. “ ઓ દયર ! આ તે ત્હારી કૃપા કરોડી ! ” એમ બોલતો ભગ્નહૃદયી ચશવંત ત્યાંજ પટકારી પડ્યો. બ્યારે આંખો લૂછતી અસ્થિર મગજની ચશોદા બેધ્યાનપણે આગળ વધતી હતી. એ દરવાજો વટાવી બહાર નીકળી, ત્યાં તો કોઇએ પાછળથી આવી એનું મોઢું દાખી દીધું. એ બૂમ મારવા-અગર છટકવા પ્રયત્ન કરે તે ખેડેલાં તો ચાર કદાવર વ્યક્તિઓએ એને પકડી, હાથપગ બાંધી મોઢામાં દૂધે મારી ઉપાડી લીધી.

પ્રભાતે ચશોદાના એકાએક ગૃમ થયાના સમાચાર સાંત રાત્ર્ય-રચાર અને સહેરમાં વાને વેગે પ્રસરી ગયા. ચક્રવત એકલો જ આ ભંદ ઉપર કંઈક પ્રકાશ નાખી શકે એમ હતો. બ્યારે એને કાને આ સમાચાર પડ્યા, ત્યારે એના હૃદયમાં બે પ્રશ્નો ઉત્પન્ન થયા. ‘ ક્યા તો પ્રેમમાં નિરાશા મેળવનાર એ સાહસિક ગુવનીએ આપઘાત કર્યો હશે, ક્યાં તો એ વૈરની શોધમાં કોઇ અન્ય સ્થળે નહારી ગઈ હશે ! ’ એજ ધટીથી એણે ચશોદાને શોધવા તનતોડ પ્રયત્ન કરવા શરૂ કર્યા હવે તે પસ્તાતો હતો. યમુનાએ પણ બ્યારે આ વાત બાણી, ત્યારે પોતાની પ્રિય સખીને માટે તેને ધણું જ લાગી આવ્યું. આખરે પણ અખળા હૃદય ! ચશવંતને ચશોદા પાછી આવે. તો પોતે ખુદીથી એને પોતાના પ્રેમમાં અર્ધ ભાગીદાર બનાવવા હશે એ ગારંચાર કહેવા લાગી, અને ચશવંતે પણ એ અન્યાય પામેલીને ન્યાય આપવા હવે મજબૂત નિશ્ચય કર્યો. પુત્રીના વિગોચમાં વૃદ્ધ ચશોદાને ચશવંતને ન કહેવાના શબ્દો કહી અને પ્રાણ છોડ્યા, અને ચશવંતના હૃદયમાં આ ઘટનાની ધારે કિડા જાગ્યો.

આ આંસુ યમુનાના સૌન્દર્યે બાન બૂલેલા મહમદશાહના ગુપ્ત દૂતો બાદશાહની આજ્ઞાથી એને રાતોરાત ઉઠાવી જવા દિલ્હીથી પુના આવ્યા હતા, તેઓ યશોદાને જ યમુના ધારી પકડી ગયા. એને શાહ સમક્ષ જ્યારે હાજર કરવામાં આવી, ત્યારે બાદશાહ એની ખૂંચસુરતી ઉપર દિવાનો અન્યો, અને એને પોતાની બેગમ થવાને માટે ખૂંચ સમજાવી. પહેલાં થોડા દિવસ તો આ બાદશાહ કન્યાએ એની આ નિર્લજ્જ માગણીને ધુતકારી દાઢી, પરંતુ પાછળથી એના અંતઃકરણમાં એક પાપી સ્ફુરણ ફરી. “વૈર લેવાની આ ઉમદા તક છે,” એવા ભુડા ભણુકારાએ એના કાન ભંભોર્યા. હૃદય મેલું થતાં જ એનામાં પાછા ક્રોધના ભસુકા ઉડવા લાગ્યા.

અને વૈરની આગ શું નથી કરાવતી ? કીનાની શૂળ મનુષ્યની સારાસાર ઓળખની-પારખતી આંખોને ફેડી નાખે છે. એણે મહમદશાહને પેશાના સરદાર યશવંતરાવને જીવતો પકડી લાવે, પોતાના ચરણમાં નમાવે, તો તેની ઇચ્છા પૂરવાનું વચન આપ્યું. એની ખૂંચ સુરતી ઉપર દીવાના બનેલા પતંગને તો એટલું જ બેઠતું હતું. પુના સર ફરી મરેહી સત્તા નિર્મૂળ કરવાનો દાવ તો તે શોધતો જ હતો, ત્યાં એક કાંકરે બે પક્ષી મારવાની તક તેને આવી મળી. વળી યશોદાએ એજ વખતે એને ખુલાસો કર્યો, કે : “મહારાજનામ તો યશોદા છે...યમુના નહિ...” એટલે “યશોદા આટલી સુંદર છે, તો એ યમુના વળી કેવીક હશે ?” એ વિચારે તે મુદ્ધ કરવા લોભાયો. એણે યશોદાની માગણી મંજૂર કરી પોતે યશવંતને જીવતો કેદ પકડી લાવે ત્યાં સુધી એક ખાસ શાહી મહેલમાં તેની ઇચ્છા મુજબ રહેવાની સગવડ કરી આપી. યશોદાના કહેવાથી બાદશાહે તેને રાજી રાખવા બે હિન્દુ બાંદીઓ પણ તેની તહેનાતમાં હાજર કરી.

તે પછી નિગમના પ્રયત્નથી પેશ્વાના એક લશ્કરી સરદારને મોટી લાલચ આપી મહમદશાહે ફોડ્યો, અને તેણે પેશ્વાના ઓચિંતા હુદ્દાની ખબર શાહને આપી એને ચેનાવી દીધો, એટલે તાબડોલ પોતાની સૈનિકોને તૈયાર કરી એ ઓચિંતો છાપો મારવા પુના તરફ ધસ્યો.

આ બાજુ મહારાવે પેશ્વાને એવો તો ઉશ્કેર્યો, અને યશવંતે એવી તો ખાત્રીથી “યશોદાને શાહના ગુપ્ત ગમસુસો જ ઉપાડી ગયા છે,” એવી પોતાની શંકા કહી સંભળાવી, કે બાજુરાવે રાતોરાત પોતાના સૈન્યને દિલ્હી તરફ ફર્ય કરવાનો હુકમ કર્યો. યશોદાને શોધવા મથતા દીવાના યશવંતે સૈન્યની સરદારી સ્વીકારી, અને એ સમાચાર પણ પેલા દેશદ્રોહીએ શાહને લખી જણાવ્યા.

તે પછી પેશ્વા અને શાહના સૈનિકો સ્હામસ્હામા આથડ્યા. નિદ્રા લેતાં મરેડી લશ્કર ઉપર દગાઆજ યવનોએ ઓચિંતો હુલ્લો કર્યો. પરિણામમાં મહારાવ રણમાં પડ્યો, પેશ્વા નહાડો, યમુના અને યશવંતે અન્ય વીર સૈનિકો સાથે જીવતા કેદ પકડાઈ શાહના કારાગૃહની કોટડીના મહેમાન થયા.

આ ખુશખબર સાહે યશોદાને આવી કહી. તે પછી વૈરની આગમાં અધ બનેલી એ યશોદા બાદશાહની શર્ત સ્વિકારી તેની માનીતી ભેગમ અમીના બની આજ પોતાના વૈરની આગ ખુઝાવવા પોતાની એક વખતની પ્રિય સખી યમુનાને નિર્દયપણે પોતાની સાથે ધસડી યશવંતના કેદખાના તરફ જઈ રહી હતી. Love is Blind પ્રેમાન્ધો નૈવ પश्यति !

• ❀ પ્રેમ આંધળો છે, તે આનું નામ ! ❀ •

પુષ્પ: ૬

“આર્ય રમણી.”

શોદા ! બ્લાલી યશોદા ! તું ક્યાં લઈશ ? ખરેખર !
તારા પવિત્ર પ્રેમને હોદ્દરે મારી મહેં તારે ને
અન્યાય આપ્યો છે, એ ભયંકર અપરાધની જ મ્હને
મા મન થઈ રહી છે.

દીધેલ ને લીધેલ દીલના દાન પાછાં કેરવ્યા.
નોડી ચૂંધેલી માગે પુણ્યો સર્વ પાછાં સેરવ્યા.
જળ પ્રેમના પાઈ પ્રજ્ઞાવ્યું મધૂરા ફૂલને,
પણ પારખ્યું ના બેઠકર ! અણમૂલ એના મૂલને.
પરવશ બની એને છંદાતું પગ નીચે બેઠી રહ્યા.
તે ભૂલ મ્હારી આંસુઓથી આજ હું ઘેઠી રહ્યા.

હસેના ! એક આશાભર્યા દીલના મહેં ચૂના ક્યા છે, પણ લાચાર !

આ ભૂલ મ્હારી છે, છતાં હું ભૂલ કરનારો નથી,
અપરાધી કહેવાયો છ પણ અપરાધ આ મ્હારો નથી.
તારો તટ્ટ્યા છે રનેહના પણ તોડનારો હું નથી,
સ્પર્ણ ફટ્ટ્યા છે દીલના પણ કોડનારો હું નથી.

*

*

*

*

હે કોઈનું આ પાપ ને ધોવું પડે છે કોઈને,
હે કોઈની આ ભૂલ ને રોવું પડે છે કોઈને,

નહાસી છૂટે છે ચોર ને નિર્દોષીઓ પકડાય છે,
દુસ્મનને બદલે દોસ્ત આગ્રે જાંછરે જાકડાય છે.
ક્રમિક વિના આત્રી બૂલો કુદરત કરાવે જાય છે,
હું એ પૂછું છું ઇશિ ! આ અન્યાય છે કે ન્યાય છે !

એલો, જવાબ આપો.....

પ્રેમી ચૂક્યો છું દેહ પણ લક દાલના સ્વાધીન છે,
પિંજર પરાધિન પ્રાણ એના આપને આધીન છે.
કાષો કલંકીત દેહ પણ દાનત લગ્ન આ સાફ છે,
નિર્મળ હૃદયના પ્રેમીને પરમેશ્વરની માફ છે.
દોષિત અગર નિર્દોષ ફોલો પણ દીલ એનું એજ છે,
કલ્પો કલંકીત ચંદ્રને પણ નિષ્કલંકીત તેજ છે.

આ બૂનની શિક્ષા નહિ, પરંતુ પ્રેમની પરીક્ષા છે, શુદ્ધ સ્નેહનો કસોટી છે. ”

એ પાગલ પ્રેમી ! શાહનો પાંદીવાન સિંહ યશવંત ! પોતાનો અંધારી કોટડીમાં પ્રેમને લવારે ચડ્યો હતો, ત્યાં તો બાદશાહનો માનાતી બેગમ અમીના એની સમક્ષ આવીને ઉભી રહી. એના હાથમાં લોહીની તસ ફેડે એવો નિષ્કૂરતાનું રંગથી રંગાયેલો એક લંટર હતો.

“ યશવંત ! કેમ છે ? આજ આપણે ઘણે લાંબે વખતે મળ્યા એળખાણ પડે છે કે બૂલી ગયો ?... જો...હું...ત્યારી મહેમાનગીરી કરવા આત્રી છું...ઉભો થા...”

યશવંત ઉભો થયો. પોતાને તું-તાં થી સંબોધનાર એ બહુકદર વદન રમણીને અને તેના હાથ માંહેના ચાંચુકને એણે ધારી ધારીને જોયાં. આખરે એની આંખો એને એળખી કાઢવામાં

ફાવી. એ ફાટી આંખે અને તૂટતે સ્વરે કંઈક પાછો હકતો ચિત્કારી
ઢીંચે: “કાશુ...યશોદા...યશવંતી....”

“નહિ...યશોદા હતી ત્યારે હતી, આજ તો એનો પુનર્જન્મ
યયો છે. પોતાના એવકા પ્રેમાનું વૈર લેતા યશવંતો આજ દિલ્હીપતિ
અહમદશાહની માનીતી એગમ અમીનાના વેશમાં ત્હારી પાસે આવી
હતી છે.”

“શું ! ત્હોં સત્તા સુખ અને સમૃદ્ધિનં ખરીદવા જાત, ધર્મ
અને શિયળનું લીલામ કરી નાખ્યું ? ”

“સત્તા અને સુખને માટે નહિ, પરંતુ મહારા વૈર પ્રચડ વંચે
માટે ! મહારા હૃદયમાં અરરનિશ ધીકતી અગ્નિની ત્વાળાએનં જાનત
ફરવા માટે ! યશવંત ! આજ અપળા કન્યા હું સન્નાયનીળી છું.
મહારા છેલ્લા શબ્દો ત્હને સાંભરે છેને ? ”

“યશુ...યશુ...શું તું મ્હને ત્હારી માફક ધર્મજીવ કરવા આવી
છે ? તું ડૂબી છે, હવે મ્હને પણ ડૂબાડવો છે ? તું કલ્યાણ છે,
તો હવે મ્હને પણ કલ્યાણવો છે ? પોન્ને પડી છે. ત્હને ખીન્નને
પણ સાથે પાડવા છે ? ”

“નહિ, યશવંત ! હું ત્હને કલ્યાણવવા-ડૂબાડવા અગર તેા મ્હારા
કે શાહના ચરણમાં નમાવવાના હુકામો નથી આવી, પરંતુ ત્હારે
લોહી પીવા આવી છું. એ વિશ્વાસઘાતી યુવાન ! કહે, કહે, કે મ્હારા
આ જે પરિવર્તનને જ્ઞેતાં ત્હને તિરસ્કાર ઉપજે છે, તે...મહારી તે
દશા કરનાર...મ્હને એ દિક્ષા બતાવનાર...એ માર્ગે પ્રેરનાર...એટલી
હદ પર્યંત પહોંચવા ઉચ્ચેરનાર જગત્પદાર તુજ કે કોઈ ખીન્ને ? ”

“ત્હારી નિર્જળતા...”

“ત્હારી પો-તાની નિર્જળતા...”

“નહિ...નહિ...યશોદા...ત્હારું ને મ્હારું જાનેનું કમભાગ્ય.”

“કદાપી નહિ, જો...આમ જો...એક જવાબદાર તું પો-તે છે, બીજી જવાબદાર આ ત્હારી પ્રેમ-પાત્રી યમુના છે...એને પણ હું સાથે જ લેતી આવી છું.”

તાળી પાડનાં જ બ્હાર ઉભેલા એ કદાવર બાંધાના યવનદૂતોએ દોરડે બાંધેલ યમુનાને ધકકો મારી યશવંતના પગમાં ફેંકી. એ પવિત્ર બાળા પોતાના પતિના પગ પકડવા ગઈ, ત્યાં તો બેહોશ થઈ ત્યાં ઢળી પડી.

“યશોદા ! યશોદા ! આ બધું કેને માટે ? શા માટે ?”

“પ્રેમને માટે...નિરાશા મેળવનાર હૃદયની આગને શાન્તિના જળ નેત્રએ, એ માટે...”

“ઓહુ ઇશ્વર ! હું આ શું સાંભળી રહ્યો છું ? યશોદા ! એક આર્ય બાળા ! આદર્શ બ્રાહ્મણ કન્યા ! એનું આટલું સગ દીવ ! પરિમલથી નીતગ્નું, સૌન્દર્યથી ઘેલું કરતું. આ દ્રામળ ગુલાબ ! એની પાંખડીમાં આવાં કંકોર ને નીત્ર કાંટા ! યશોદા ! યશોદા ! જો કે પાલક પિતાના વચનથી બંધાઈ મ્હે યમુનાનો હાથ પકડ્યો હતો ખરો, છતાં આજ દિન સુધી, છેલ્લી ઘડી સુધી મ્હે મ્હારા હૃદયમાં ત્હારી જ પ્રતિમા પધરાવી ત્હારા જ પ્રેમનું પૂજન કર્યું છે, હજી જેટલી એ પવિત્ર છે, તેટલો જ યશવંત પણ તન-મન અને વર્તનથી પવિત્ર છે. પણ અકસોસ ! મ્હને ન્હોતી ખબર કે જેને હું હજી પણ પવિત્ર પ્રેમથી, નિખાલસ હૃદયથી, શુદ્ધ સ્નેહથી ચાહી રહ્યો છું, તે મ્હારા

પ્રેમની પ્રતિમા ! મ્હારા હૃદયની અધિષ્ઠાત્રી દેવી ! આટલી અંધી વહેમ, વિકાર અને વૈરને રંગે રંગાયલી લશે ! યશોદા ! સાચ્યાં પ્રેમીઓ પ્રેમને ખાતર પોતાના પ્યારા પ્રાણ પાથરી દે છે, પરંતુ ક્રાંતના પ્રાણ લેવા જોટલી અધમ કક્ષાએ નથી પહોંચતી. પ્રેમમાં પાગલ અને અંધ બનેલી ઓ આર્યબાળા ! જો તું ત્હારી આ ધર્મભ્રષ્ટ અને પતિત દશાને માટે મ્હને જવાબદાર ગણતી હોય, તો હું ત્હને એ પૂછું છું, કે આ ત્હારા વનરાજ જેવા વીર પ્રેમીની આ બદીવાન દશા કોને આભારી છે ? બોલ ...જવાબ આપ, ત્હારા હૃદયને પૂછી જો. આ કેદખાનાની કોટડી ! પેશ્વાની હાર ! હમ્મરો મરેહા વીરોની—ત્હારા દેશબાંધવોની કતલ ! એ અધું કોને આભારી છે ? આફી જો ત્હારે ત્હારા આ યશવંતના પ્રેમની જ ખાત્રી કરવી હોય, તો કાઢ ત્હાસી કટારી, ને લે...ચીરી જો આ છાતી. રૂધીરને ટીપે ટીપે એમાં યમુનાના કે યશોદાના પ્રેમની પરિમલ નીતરે છે ? તેનો અનુભવ કર. ” ઉરફરાયલા યશવંતે જાંજીરથી જકડાયલા હાથે પણ આગળ ધરી આવી એના કમરપટામાંથી પોતાના દાંતો વડે કટાર ખેંચી કાઢી એની સ્લામે ધરી. એ મર્દ બચ્ચો ખુલ્લી છાતીએ એની સ્લામે—એટલા યમુનાના શરીર પાસે ઘુંટણીએ પડી પ્રેમની પરીક્ષા આપવા તૈયાર થઇ ગયો.

બસ ખલાસ. યશવંતનો આ જુસ્સો ! આ ભાવણ ! આ ખુલાસો ! આ એકરાર સાંભળનાં અમીનાનો પેદ, વહેમ, વૈર, અને તિરસ્કાર તમામ પાણીમાં સાકર ઓગળે એમ ઓગળી ગયાં. આંખમાં ઝળઝળીઆ ભરાઈ આવતાં એના લાથમાંથી લંટર હોંડે જમીન ઉપર પડી ગયો. એણે મુંગે મોઢે લાથને ધસારે પેલા યવનદૂતોને ત્યાંથી બ્હાર ચાલ્યા જવાનો હુકમ કર્યો. બેગમના હુકમને માન આપી તેઓ તરત જ

પોતાની જગ્યા છોડી ગયા. પછી એ ભાન ભૂલેલી આર્ચરમણી બીની આંખે અને ગદ્ ગદ્ કંઠે ઘુટણીએ પડી, મસ્તક નમાવી બોલીઃ “યશવંત ! યશવંત ! તમે મનુષ્ય નહિ પણ દેવ છો. ઉભા થાવ, ખરેખર ! હું અધમ અને હલકી મનોવૃન્નિવાળી અભાગીની તમારે યોગ્ય જ નહોતી. ઓ મહાપુરુષ ! યુવાનીના ઉજ્જળતા પ્રેમાવેગમાં અંધ બની મહેં ઉનાવળીયું અને અવિચારી પગલું ભરી જે સાહસ કર્યું છે, તેને માટે હવે હું પસ્તાઈ છું, વૈરની ધૂનમાં થઈ ગયેલી ભયંકર ભૂલ હું હવે ધોવા માગુ છું. ”

“યશોદા ! યશોદા ! અગર જે ત્હને મહારા લોહીની જ ક્ષુધા હતી, જે મહારા લોહીથી જ ત્હારા વૈરની આગ શાન્ત થઈ શકતી હતી, તો આવું કાળુ કલંક કપાળે ચાટવા કરતાં મ્હને કહ્યું હોત, તો હું ખુશીથી ત્હારા પ્રેમ પર, ત્હારા પવિત્ર આર્ચ ધર્મ ઉપર, ત્હારી પવિત્રતાની વેદીના સંરક્ષણ માટે આ નશ્વર શરીરનું આગુએ આગુ ત્હારે ચરણે ધરી દેતે, ત્હારી ઉપર ન્યોછાવર કરી દેતે. પણ આ ત્હે કેવું પગલું ભર્યું ! અસ...લે...હવે જે યશ તું આરંભી ચૂકી છે, તો તેની પ્રણાદિતિ પણ ભલે થઈ જાય. ત્હારા મનમાં મ્હારે માટે. મહારા પ્રેમને માટે કોઈ પણ જાતનો ડગડગો ન રહી જાય, એટલા માટે હું મ્હારે હાથે જ મ્હારી પવિત્રતાની ત્હને ખાત્રી..... ”

એણે કટારી હાથમાં પકડી. પરંતુ જ્યાં છાતીમાં ભોંકવા જાય છે, ત્યાં અમીનાએ એનો હાથ પકડી એ ઝુટેલી લાંબી. “તમને મહારા સોગન...જે આવુ કંઈ સાહસ કરો તો.....”

“ત્હારા સોગન ! એક વટલેલ-ભૂલેલ યવન-ભીના સોગન ! અમીના ! હવે ત્હારે ને મ્હારે શું ? ” યશવંતે મોઢું નીચું કરી દીધું.

અમીનાના હૃદયમાં યશવંતના આ શબ્દો વીંછીના ડંખ કરતાં અધિક ચટકયાં. એ અંગારા ઝરતી આંખે બોલી: “ યશવંત ! મહારા યશવંત ! તુ ભૂલે છે. આ યશોદા આર્યકન્યા હતી, બ્રાહ્મણ બાળા હતી, છે, અને છેલ્લા શ્વાસ સુધી એની એ જ રહેશે. એની પવિત્રતામાં અને એના પ્રેમમાં શંકાને સ્થાન સંભવી શકે જ નહિ. અલગત, વૈરની ઘેલછામાં હું મહારો ધર્મ અને પ્રેમ ભૂલી છું, દિશા ભૂલી છું, પરંતુ જ્ઞાનિ, માન, ગૌરવ, આખર, અને શિયળ-સંરક્ષણનો સવાલ નથી વિસરી. શરીર ઉપર યવન-રમણીના શણગાર છે, પરંતુ હૃદય હજુ એક શુદ્ધ બ્રાહ્મણનું છે. યશવંત ! વિશ્વાસ રાખ, મહારા શબ્દોમાં-ત્હારી પ્રેમસખીના વચનોમાં વિશ્વાસ રાખ. હું આજ દિન સુધી તન મન અને વર્તન ત્રણેથી પવિત્ર છું. હા, કેવળ શાહને મહારા શબ્દની લાલચો ઉપર, મહારા સૌન્દર્યના તેજની ઉપર, પૂડે પૂઠે ભમતા પતંગ જેવો બનાવી મહેં ચતૂરાઈથી આજ મહારૂં કામ કાઢી લીધું છે. મહારૂં આ કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ ક્યાં તો એ પતંગને બાળવો, ક્યાં તો આ જીવનદીપને જાતે જ બૂઝાવી નાખવો, એવો મક્કમ નિશ્ચય મહેં એનું શાહી જનનાખાનું શોભાવતાં પહેલાં જ કરી મૂક્યો હતો. તેમ છતાં જો મહારા પ્રેમ અને મહારી પવિત્રતાને માટે ત્હને કંઈ શંકા રહેતી હોય, તો તેનું સમાધાન હું આ ક્ષણે જ કરી આપવા તૈયાર છું...”

એણે એ કાતીલ કઠાર ઉચી કરી, ત્યાં તો યશવંત ઉભો થઈ ગયો. પોતાનું માથું એની છાતી આગળ ધરી એને સાહસ કરતી અટકાવતાં એ ભરેલી આંખે અને ભરેલે હૈયે બોલ્યો: “ બસ કર... યશોદા...બસ કર... મહને ત્હારા ઉપર-ત્હારા શબ્દો ઉપર પૂરેપૂરે

વિશ્વાસ છે. આ યશવંત પોતાની પ્રેમવેલડી શોધવામાં ભૂલ્યો નથી, પરંતુ વાંકી વિધાતા ભૂલી છે. આવ...યશુ...મહારી વહાલી યશુ... પવિત્ર કુમારિકા... હું ત્હને...ત્હારા પ્રેમને સ્વિકારું છું.”

એ યશવંતી-મેગમ અમીના માથેથી તાજ નીચે ફેંકી દઈ, નકાબ તોડી નાખી એ હાથ લાંબા કરી પ્રેમીને ભેટી પડી. યશવંતે એના જઠરાયણા હાથે એના ગળામાં નાખી દીધા. અંદાએ મૂકત હરિણીને આહુપાશમાં બે ઘડી માટે બંદીની બનાવી દીધી.

“વહાલા ! હવે જેમ બને તેમ જલ્દી તમે અહીંથી ન્હાસી જાવ.” કહેતી યશોદાએ એને બંધનમૂક્ત કર્યો.

“ન્હાસી જાઉં ? શી રીતે ? શા માટે ?”

“આ રીતે... આ અભાગીની યમુનાને માટે ! આપણી માન-ભૂમિની સેવાને માટે...” કહેતાં એણે પોતાના જરીયન કપડાં એક પછી એક ઉતારવા માંડ્યા.

“ત્હારા પોશાકમાં... એક સ્ત્રીના...વસ્ત્રોમાં સંતાઈને...”

“હા...તમારે એમ કરવું જ પડશે. એ સિવાય અહીંથી છૂટવાને ખીજી બારી જ નથી. જલ્દી કરો. તમારા વસ્ત્રો ઉતારી મૂકને આપો, અને મહારા વસ્ત્રો હું તમને પહેરાવું તે પહેરી આ રાજમુદ્રિકા બનાવી યમુનાને સાથે લઈ સુખરૂપ કારાગૃહની બહાર નીકળી જાવ... નહિ તો મહામદશાહ હમણા જ આવી પહોંચી તમારી...”

“યશોદા ! યશોદા ! ત્હેં વૈર લેવાને જેવો બાયલો રસ્તો લીધો, તેવો જ નમાલો ઉપાય તું આ વીર વનરાજને પણ બતાવી રહી છે. અને તે પણ એક તુચ્છ જીવનને માટે ! અરે તેના કરતાં તો મૂકને એક તક્તવાર આણી આપ. બસ, પછી મૂકને એવા એક તો શું પણ

એક લાખ મહમદશાહ રહામે આવે એની પરવા નથી. આવે હીયકારે રસ્તે નહાસી છૂટી લાંસીપાત્ર થવા કરતાં હું રહામે મુખે મયદાનમાં પડી વીરને મહેલે મરવામાં ગૌરવ સમજું છું. ”

“પણ એ ગૌરવ તમારી માતૃભૂમિને કંઈ જ કામ લાગે એમ નથી. તમારી એ શુરવીરના અને એ આત્મભાગ તમારા જીવનની યશગાથાને કદાચ વધારી શકશે, પરંતુ તમારી ભૂમિને એ નહિ ઉદ્ધારી શકે. માટે વાદવિવાદ કરવાનો આ વખત નથી. વખત વિચારીને ચાલે એજ બુદ્ધિવાન. સીતાને હણવા રાવણ સાધુ અન્યો, સમયને વિચારી લેવા પારથે વૈરાટ નગરમાં વ્યંજન વેશ ધારણ કર્યો, દાનવોને સંહારવા શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને મેઘીની રૂપ ધર્યું, સંયુક્તાને હરવા પૃથ્વીરાજ આહાણુ ચંપુ કિપાડનારો એક અદના સેવક થયો, રાણા ભીમસિંહને છોડાવી લાવવા ચિતોડી તીરે પદ્મિનીની દાસીઓ તરીકે ડોળીમાં ઢૂંપાઈ દિલ્હી ગયા, અને પૃથ્વીરાજની સ્ત્રી લાલચાને હસ્તગત કરવા અકબર આદશાહ રૂપમુંદરીના વસ્ત્રામાં સજ્જ થઈ મીનાબગરમાં ગયો હતો. એ પૌરાણિક અને ઐતિહાસિક સત્યો શુ સમજાવે છે ? ”

“અને તું ?... ”

“મહારા કિંકર ન કરશો. તમારું લોહી રેડવા આવનાર આ યશોદા પોતાનું લોહી રેડી પોતાના આપદાદાની આગર નિષ્કલંક રાખશે...જીવ, ...મહારી પ્રિય સખીને લઈ ચાલતા થાવ...એને મુખી કરજો. ”

“જો એમજ છે, તો તું પણ સાથે ચાલ. ત્હને શો વાંધો છે ? હું મહારા પ્રાણના ભાગે પણ ત્હારું રક્ષણ કરીશ. ”

“હું મ્હાર આ કિજાગું મોઢું હવે મ્હારા આપૂને બતાવવા નથી માગતી...તેમ ત્રણે ન્હાસવા જતાં એકેનીય જીંદગી સહીસલામત રહેવી ઉલ્ટી મુસ્કેલ થઈ પડશે...માટે...”

“પણ યશોદા ! ત્હારા આપૂએ તો ત્હારા ચૂમ થયાના સમાચાર સાંભળનાની સાથે જ તેના પ્રાણ છોડ્યા છે...”

“ઓહ્...તો બસ...હવે મ્હારે કાઠને માટે પણ જીવવાની જરૂર નથી.....”

“મ્હારે માટે, યશોદા ! હું ત્હને તેમજ યમુના બંનેને સુખી કરીશ, પણ એક સ્ત્રીને મ્હારી જગ્યાએ મૃત્યુના મુખમાં મૂકી હું મ્હારો પ્રાણ બચાવવા નથી માગતો. આપણે ત્રણેય સાથે જ મરશું.”

“યશવંત ! તમે હવે ન્હાસો કે ન ન્હાસો, છતાં પણ એ યવનના સ્પર્શથી પતિત થતાં પહેલાં પ્રાણ આપવાનો નિશ્ચય કરીને જ આવેલી આ યશોદાનો નિશ્ચય હજી એવો ને એવોજ અડગ છે, એ કદી બદલી શકાશે નહિ. મ્હને હવે એકે ધૃષ્ટિ નથી રહી. હું તમને સમજાવી શકવા અસમર્થ નીવડી છું, છતાં હજી પણ જો તમને મ્હારે માટે માન હોય, તમે મ્હને ચ્હાતા હો, તો મ્હારી છેલ્લી ધૃષ્ટિને માન આપી યમુનાને લઈ આવીંથી ચાલ્યા જાવ, બસ.....”

એટલું કહેતાંજ એણે પેત્રી કાતીલ કટારી પાપણના પત્રકારામાં પોતાના હૃદયમાં ઘોંચી દીધી. ઓહ્...યશવંત...જાવ...જાઠને...પેશ્વાને મદદ...કરો...યમુનાને સુખી કરો.....મ્હને સભારજો...મ્હારી ભૂતની શિક્ષા મ્હેં જાતે જ નકકી કરી ભોગવી લીધી છે...આહ્...મ્હારા આપૂને જાઠને કહીશ...તમે પેશ્વાને જાઠને કહેજો...કે તમારી યશોદાએ તમારી આબરૂને આંચ...નથી આવવા દીધી.....”

એણે આંખો મીંચી દીધી. યશવંત ટપટપ ટીપાં ટપકાવતી આંખે એના તરફડતા શરીર તરફ જોઈ રહ્યો. એણે રૂંધીરથી રંગાયલી કપડાં પોતાના હાથમાં લીધી. એણેશ યમુના પણ હવે ધીરધીરે શુદ્ધિમાં આવી હતી. એણે પણ યશોદાને આત્મહત્યા કરતી બીની આંખે જોઈ લીધી હતી.

“ અરેરે ! સાહસિક બાળા ! આ શું કરી નાખ્યું ? ” યશવંતના મોઢામાંથી એટલા શબ્દો બહાર પડી ગયા.

એ ઉભો થયો. રાજઅંગુડી ને અમીનાના સ્ત્રી વસ્ત્રો હાથમાં લઈ એની તરફ એક દાણ જોઈ રહ્યો. ત્યાં તો “ શું જુઓ છો ? ખુનીને પકડી લ્યો. ” અરાબર એજ વખતે પાછળથી એક સત્તામૂલ્યક અવાજ આવ્યો.

યમદૂત જેવા યવન સૈનિકોએ મહામહાશાહના હુકમને માન આપી એને પકડી લીધો. ભૂલના ભોગ બનેલા એ પ્રેમી જીવને હવે ઝેર જેવું જીવન જીવવાની ઇચ્છા જ નહોતી રહી. એણે નીચે મુખે પોતાને ગુહનેગાર તરીકે ઓળખાવા દીધો, પણ યમુનાથી એ અન્યાય ન જોઈ રહેવાયો. એ બાદશાહના ચરણો પકડી બોલી : “ દિલ્હીશ્વર ! તમે ભૂલો છો. યશોદાએ આપઘાત કર્યો છે, મહારા પતિ નિર્દોષ છે...”

“ યમુના ! તારા પ્રેમીને બચાવવા હવે તારી આવી જુદી શબ્દજ્ઞાન નહિ ચાલે. એને માટે હવે એક જ ઉપાય બાકી છે. ”

“ અને તે ? ”

“ મરનાર યશોદાની-બેગમ અમીનાની જગ્યા સાચવવા તું વચન આપે તો ! કબૂલ થાય તો ! ”

“ તેમ કહાપી નહિ બને. ” યમુના વીરતાથી ગર્જી.

“ નહિ બને તો પછી પ્રેમનું અને પ્રિયતમાનું બનેનું બળિદાન
જાણવું પડશે. ”

“ તેથી તું થઈ ગયું ’ મહમદશાહ ! તમારી મા-બહેન અને
સ્ત્રીઓની આખર જોડલી તમને પ્યારી હોય છે, તેટલીજ બીજાને પણ
હોય છે, એ કેમ જુલો જાવ છો ? થમુના ! આમ આવ...જો...
તમારી નજર સ્થાને આ... એનો દાખલો લે...”

પ્રાણને રક્ષી તમારા ધર્મને તજતા નહિ,
મેક્ષાં બનાવે મન શરીરે વસ્ત્ર એ સજતા નહિ.
પહેલી તમારી આખર ! બીજો પછી ઇમાન હો !
ત્રીજું તમાર નામ તો ચાથું તમાર માન હો !
ને પાંચમો આ પ્રેમ જસ એ પાંચ ઉપર ધ્યાન દેવો,
એની ઉપર મોંઘો તમારો જાન પણ કુરબાન હો !

ધર્મ, આખર અને પવિત્રતા ગુમાવવી સહેલ છે, તેટલી જ તે
મૈત્રીવતી સહેલ નથી.

ઉત્કૃષ્ટ જીવન-ચિત્ર હો ! આદર્શ આત્મ-ચરિત્ર હો !
હતિદાસમાં અંકાય એવાં નામ પૂણ્ય-પવિત્ર હો !
આ પ્રાણના નહિ પણ પવિત્રતાના અમૂલ્ય મૂલ્ય હો !
સહર્મની, વેદી ઉપર આવાં શરીરો ફૂલ હો !
જીવન-દીપક અંબે. જાણે...ઉજવળ કરો વશ-દીપને.
એવી અમરિત...સાગી...પ્રુક્ષીથી સીમને.

આ જીવન છે તો જગત્ છે...જીવન નથી તો કંઈ નથી
 ને આ જીવનમાં ધર્મની છાયા નથી તો કંઈ નથી.
 માટે યમુના ! તું એ વિધર્મિને પ્રાણાંતરે પણ ન નમીશ..."

"તમારે મ્હને નહિ કહેયું પડે.....હું તમારી યશોદાથી ઓછી
 નહિ હિત્ત એની ખાત્રી ગમજો.

પાપાણના આ પિંજરો મ્હેલ મ્હોટા ધારણ,
 આ શુંખલા-મંધન સુમનમાળા ગણી સત્કારણ.
 સંયમ સહનશક્તિ તથા સદ્ધર્મને સંભાળણ,
 સૌન્દર્ય તેમ શરીર બંને શાન્તિપૂર્વક બાળણ.
 મરતાંય એની માગણી પર આ યમુના થૂંકશે,
 ને ફૂંકશે આ દેહ તો એનેય સાથે ફૂંકશે.
 જ્યારે જશે ત્યારે ન એને સાથ લેવા ચૂકશે,
 હરખાય છે એ આજ કાલે એજ પોકો મૂકશે.

* * * * *
 દેશે અગર લેશે યમુના જન નકડા વેરથી,
 આ હાથથી પ્યાલી ભરાશે જામ બદલે ઝેરથી.
 નહિ સાર એ આ સિંહની બાળા સત્તાવી આપશે,
 મહારાષ્ટ્રનું પાણી બરોબર એ બતાવી આપશે.

સુલતાન ! મ્હારા આ શબ્દો રમરણમાં રાખજો."

"હીક છે, હીક છે, એ વખતે જોયું જશે, હમણા તો...બવ
 ...લઈ જવ..."

બાદશાહની આજ્ઞા થતાંજ એ બંનેને બીજા કંદીઓની સાથે
 કલ્લ કરવાને માટે પહારના મયદાનમાં લઈ જવામાં આવ્યા. સાહની

આંખમાંથી યશોદાની લાસને અંતિમક્રિયા માટે સૈનિકોને સોંપતા એક આંસુનું ટીપું સરી પડ્યું. " અભાગીની અંતે ગઈ. " એક નિશ્વાસ નાખી એ બહાર ચાલતો થયો.

❧ અકાહા ! આવી આર્ય-રમણીના હૃદય કોણ માખી શકે ? ❧.

પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત

..... ફક્ત પંદર દિવસમાં બહાર પડશે.

—: શ્રી. " પુષ્પ "નો એક હાસ્યરસિક એકાંકી નાટક :—

ધડીલર ગમ્મત, બે ધડી મોજ અને બ્રીફલેસ બેરીસ્ટરને પણ ભૂત્રાવી દે એવો જ્ઞાન સાથે ગમ્મત આપતો, શાળા, સમાજ, અને સ્ટેજ ઉપર વારંવાર ભજવાઈ માન-આદ્ર મેળવી ચૂકેલો એકાંકી નાટક

❧ અમેરીકન ડૉક્ટર ❧

** અથવા **

અકેલનો બારદાન.

એક પણ સ્ત્રી-પાત્ર વિનાનો ગુજરાતી અંગ્રેજી તમામ શાળાઓમાં વિના સંકોચે ભજવી શકાય એવો-એક સત્ય ધટનાને આધારે લખાયેલો, ઉચ્ચ આદર્શો રજુ કરતો, અને હાસ્યરસની છાજો ઉડાડતો આ ન્હાનકડો નાટક ફોર્ષ પણ સમાજ, સંસ્થા, શાળા, અને મંડળને વિના પરવાનગીએ ભજવવાની ઉદાર રાશત સાથે ખાસ બહાર પાડવામાં આવ્યો છે.

————— આજે એક નકલ ખરીદી નાખો —————

મૂલ્ય: આના આઠ.

શ્રી નવજીવન પુસ્તકાલય. ટાવર રોડ—સુરત.

“પુણ્ય”ની પ્રસિદ્ધ કૃતિઓ.

[કાવ્યમાં]

[ડિટેક્ટીવ]

જળસમાધી *	૦-૮-૦	રાક્ષસી કૂતરો *	૦-૮-૦
અમાગીની લક્ષ્મી	૦-૮-૦	ખૂની કોણુ? આ. ૩	૦-૮-૦
રંગમાં ભંગ	૦-૮-૦	લાલનો એકકો આ. ૩	૦-૮-૦
દાનેશ્વરી કરણુ	૦-૪-૦	ચોકટનો એકકો આ. ૩	૦-૮-૦
સુધરેલી સરલા	૦-૨-૦	મહાદેવીની મૂર્તિ	૦-૮-૦
		શયતાની લીલા	૦-૮-૦

[સામાજિક]

નવલસા હીરણુ *	૦-૮-૦	જળકુમારી ભાગ-૧	૦-૮-૦
સમાજની સંધ્યા ભાગ-૧	૦-૮-૦	સરોવરની સુંદરી ભાગ-૧	૦-૮-૦
સમાજની સંધ્યા ભાગ-૨	૦-૮-૦	સરોવરની સુંદરી ભાગ-૨	૦-૮-૦
ઝેરની પ્યાલી ભાગ-૧	૦-૮-૦	ભક્ત સુરદાસ ભાગ-૧	૦-૮-૦
ઝેરની પ્યાલી ભાગ-૨	૦-૮-૦	ભક્ત સુરદાસ ભાગ-૨	૦-૮-૦
લોહીના આંસુ	૦-૧-૦	ભક્ત સુરદાસ ભાગ-૩	૦-૮-૦
વીણા-વેલી ભાગ ૧	૦-૮-૦	ભક્ત પ્રહલાદ	૦-૮-૦
વીણા-વેલી ભાગ-૨	૦-૮-૦	સંત તુકારામ પા. ૧૭૬	૦-૧૨-૦

[ઐતિહાસિક]

[હાસ્યરસિક]

રાગન ભરથરી આ. ૬	૦-૮-૦	ધડીભર ગમ્મત	૦-૮-૦
સોનેરી સંધ્યા	૦-૮-૦	બે ધડી મોજ	૦-૮-૦
પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ ભાગ-૧	૦-૮-૦	શ્રીફલેસ એગ્રીસ્ટર	૦-૮-૦
પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ ભાગ-૨	૦-૮-૦	અકકલનો પારદાન	૦-૮-૦

નોંધ—વી. પી. તથા પોસ્ટેજ ખર્ચ જૂદ પડશે. એક રૂપીઆથી
ઓછી કિંમતના માલ માટે ખર્ચ સાથે પોષ્ટની ટીકાટો બીજી
વી. પી. થશે નહિ. * આ નિશાનીવાળા પુસ્તક મળતા નથી.

મેનેજર:— { “શ્રી નવજીવન પુસ્તકાલય”
બી. એસ. અધર્સ. { ટાવર રોડ-પોલીસ લાઇન સામે-સુરત.

❖ તમે આખું હિંદુસ્તાન ફરો ❖

: કોઈ પણ શહેરના પ્રખ્યાત કેમીસ્ટની દુકાનમાં :
: કોઈ પણ ડોક્ટરની પ્રાઇવેટ ડીસ્પેન્સરીમાં :
: કોઈ પણ ગૃહસ્થી ઘરના દવાના કબાટમાં :

વીરીયલ

—: : હોવી જોઈએ અને હોય છેજ : :—

: : શરીરની નબળાઈ ને વધતી ક્ષિકાશ નાબૂદ કરવી હોય : :
: : શરીરનું દુરસ્ત અને તાઝાતવાળું બનાવી ક્ષીણ થતું અટકાવવું હોય : :
: : મુસ્તી ભરેલા મોઢા ઉપર ગુલાબી મુસ્ખી અને નૂર પાછાં લાવવા હોય : :

❖ તો.....આજેજ.....અત્યારેજ ❖

એક બાટલી નમુના તરીકે મંગાવી પી જીઓ.

મોટી બાટલી રૂપીઆ પાંચ ❖ નાની બાટલી રૂપીઆ બે

મુંબઈ—વીરીયલ એજન્સી—પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ.

મુરત—શ્રી નવજીવન પુસ્તકાલય—'૧૨ રોડ.

* બહાર પડી ચૂકયો છે *

છેલ્લા આંસુ

ભાગ બીજો.

પાના લગભગ એકસો-બેતબાણ સાથે.

— એમાં તમે શું વાંચશો? —

મહમદશાહને હાથે મહારાષ્ટ્ર વીરોની કતલ.
પાનના ખૂનથી ચમુનાને લોહીનું તિલક.
ચંદ્રની પહેલી રાત્રે શાહની ગરદન પર ખંજર.
એક થેલી મહદગારથી બંદીની ચમુનાનો બચાવ.
અજાણ્યામાં ચમુનાને હાથે થતું યશવંતનું ખૂન.
અવિચારી સદાશીવ ભાઉથી ચમુનાનો તિરસ્કાર.
સતીનો શ્રાપ-૧૭૬૧ નું યુદ્ધ-સગળતી ચિતા પર.

(*) છેલ્લા આંસુ-આંસુનો અભિષેક (*)

મૂલ્ય: માત્ર આઠ આના.

શ્રી સરસ્વતી મંદિર. કણ્ણીક બજાર-સુરત.

સુરત બગીચાપુરી ભાગળ ઉપર આવેલા શ્રી “મોઢેશ્વર” ત્રિ.

પ્રેમમાં મણીસાલ ભગવાનદાસે બાપી.

